

INSTYTUCJA
KATECHUMENATU
W KOŚCIELE ŁACIŃSKIM

STUDIUM PRAWNO-HISTORYCZNE

MARIOLA RÓŻA PIREK

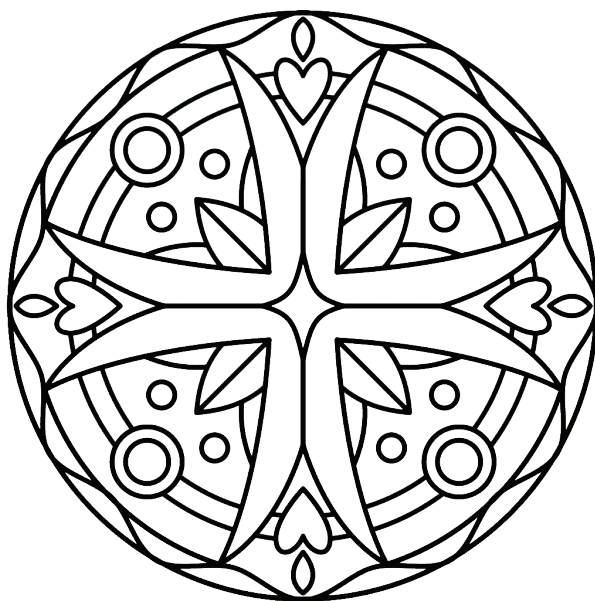
ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

INSTYTUCJA KATECHUMENATU
W KOŚCIELE ŁACIŃSKIM.
STUDIUM PRAWNO-HISTORYCZNE

MARIOLA RÓŻA PIREK

INSTYTUCJA
KATECHUMENATU
W KOŚCIELE ŁACIŃSKIM

STUDIUM PRAWNO-HISTORYCZNE

MARIOLA RÓŻA PIREK

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

AUTORKA
MARIOLA RÓŻA PIREK

RECENZJA NAUKOWA
KS. DR MACIEJ KOŁODZIEJSKI

KOREKTA REDAKTORSKA, SKŁAD I PROJEKT OKŁADKI
KAROL ŁUKOMIAK

© COPYRIGHT BY AUTHORS & ARCHAEGRAPH
ISBN: 978-83-67959-29-2

WERSJA ELEKTRONICZNA DOSTĘPNA
NA STRONIE INTERNETOWEJ WYDAWCY:

www.archaeograph.pl

ARCHAEGRAPH
Wydawnictwo Naukowe

ŁÓDŹ, LISTOPAD 2023

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
ROZDZIAŁ 1	
KATECHUMENAT W PIERWSZYCH WIEKACH CHRZEŚCIJAŃSTWA	7
1.1. PIERWSZE ŚWIADECTWO O KATECHUMENACIE- NAUKA DWUNASTU APOSTOŁÓW DIDACHE.....	11
1.2. ROZWÓJ KATECHUMENATU W II WIEKU WEDŁUG PASTERZA HERMASA.....	12
1.3. ETAPY KATECHUMENATU PRZEDSTAWIONE W DZIEŁACH ŚW. JUSTYNA.....	14
1.4. ELEMENTY KATECHUMENATU ORAZ TERMINOLOGIA KATECHUMENALNA W DZIEŁACH TERTULIANA.....	15
1.5. ROZWÓJ KATECHUMENATU W III WIEKU W PISMACH ŚW. CYPRIANA.....	18
1.6. INSTYTUCJA KATECHUMENATU W TRADITIO APOSTOLICA ŚW. HIPOLITA RZYMSKIEGO.....	20
1.7. ZŁOTY OKRES KATECHUMENATU W DZIEŁACH ŚW. AMBROŻEGO.....	24
1.8. INSTYTUCJA KATECHUMENATU UKSZTAŁTOWANEGO W AFRYCE WEDŁUG ŚW. AUGUSTYNA.....	26
ROZDZIAŁ 2	
OKRES ZANIKU INSTYTUCJI KATECHUMENATU	31
2.1. EWOLUCJA KATECHUMENATU W SAKRAMENTARZU GALEZJAŃSKIM.....	32
2.2. ODMIENNY MODEL FUNKCJONOWANIA KATECHUMENATU UKAZANY W ORDO ROMANUS XI.....	36

2.3. DEGRADACJA INSTYTUCJI KATECHUMENATU W PONTIFICALI ROMANO-GERMANICUM.....	40
2.4. ZANIK TRADYCYJNEGO KATECHUMENATU – RYTUAŁ RZYMSKI.....	44
2.5. DZIAŁALNOŚĆ MISYJNA ZMIERZAJĄCA DO PRZYWRÓCENIA KATECHUMENATU.....	45
 ROZDZIAŁ 3	
INSTYTUCJA KATECHUMENATU W DOKUMENTACH SOBORU WATYKAŃSKIEGO II Z UWZGLĘDNIENIEM POSOBOROWEGO NAUCZANIA KOŚCIOŁA.....	49
3.1. KATECHUMENAT-POJĘCIE ORAZ CEL.....	50
3.2. FORMACJA KATECHUMENÓW.....	52
3.3. KATECHUMENAT W OGÓLNYM DYREKTORIUM KATECHETYCZNYM.....	53
3.4. KATECHUMENAT W NAUCZANIU ŚW. JANA PAWŁA II.....	55
3.5. STATUS PRAWNY ORAZ SZCZEGÓLNE UPRAWNIENIA KATECHUMENÓW W KODEKSIE PRAWA KANONICZNEGO Z 1983 ROKU.....	57
3.6. ORDO INITIATIONIS CHRISTIANAE ADULTORUM.....	63
 ZAKOŃCZENIE.....	67
 BIBLIOGRAFIA.....	71

WSTĘP

Catechumenatus definiowany jako, przygotowanie do przyjęcia sakramentów inicjacyjnych, znany jest w Kościele od początków chrześcijaństwa. Potrzeby jego utworzenia, należy zaś doszukiwać się w ramach koncepcji społeczno-religijnej starożytnego świata, w którym chrześcijaństwo stanowiło mniejszość. Koegzystencja z wierzeniami pogańskimi wymagała uprzedniej, właściwej, trwałej oraz solidnej formacji duchowej, dzięki której kandydat, przechodząc proces nawrócenia, stawał się odporny na indyferentyzm religijny czy indoktrynację. Powyższe uwarunkowania wpływały na koncepcję tworzenia instytucji katechumenatu, która w ramach wewnętrznej struktury, poddawana była wielokrotnym modyfikacjom, dostosowującym jej założenia i przebieg do aktualnej sytuacji społecznej.

Zasadniczym celem opracowania jest ukazanie instytucji katechumenatu w perspektywie historyczno-prawnej, ze szczególnym uwzględnieniem okresów rozwoju i stagnacji, a także wymogów strukturalnych oraz dyscyplinarnych stawianych kandydatom. Praca została podzielona na trzy rozdziały, prezentujące konkretne okresy funkcjonowania katechumenatu. Rozdziały zaś zostały sklasyfikowane w podrozdziałach, które czynią odwołania do najważniejszych zagadnień danego okresu.

W ramach rozdziału I został ukazany katechumenat w Kościele pierwotnym. Praca w tym zakresie koncentruje się zatem na prezentacji wyzwań oraz problemów społeczno-religijnych, stojących przed Kościołem pierwszych wieków chrześcijaństwa i zastosowanych doń narzędzi je rozwiązujących. Przedstawiono, także rozwój instytucji katechumenatu, poczynając od stadium załączkowego, kończąc zaś na stadium rozkwitu.

W rozdziale II zreferowany został zanik tradycyjnego katechumenatu. Przedstawiono źródła wskazujące na stopniową rezygnację z obrzędów i rytów wymagających czynnego udziału katechumena. Ów adaptacja, wynikała ze zmiany podmiotu przyjmującego chrzest.

Rozdział III prezentuje zaś odnowę instytucji katechumenatu, rozpoczętą w ramach Soboru Watykańskiego II. W pracy zostały przedłożone założenia reformy katechumenatu oraz późniejsze nauczanie Kościoła, uwzględniające wprowadzone zmiany. Reforma soborowa wywarła, także znaczący wpływ na *Kodeks prawa kanonicznego* promulgowany w 1983 roku, w którym również uwzględniono problematykę katechumenatu. Ponadto przedmiot rozważań trzeciego rozdziału, stanowi zdefiniowanie statusu prawnego oraz szczególnych uprawnień przyznanych katechumenom przez prawodawcę.

Dotychczasowo znane opracowania skupiają się na przedstawieniu zagadnienia częściowo, koncertując się na aspekcie historycznym katechumenatu, nie odnosząc się zaś do związanych z nim wymogów dyscyplinarnych i prawnych. Scharakteryzowanie struktury, funkcjonowania, roli, a także wymogów formalno-prawnych katechumenatu, należy określić zatem za naukowo uzasadnione.

W pracy korzystano ze źródeł stanowiących Tradycję Kościoła, sięgając do starochrześcijańskich pism, sakramentarzy czy pontyfikałów. Ponadto posłużono się współczesnymi dokumentami Kościoła z zakresu nauczania i katechezy, odwołując się do adhortacji czy encyklik papieskich. Dopełnienie pracy stanowią odwołania do przekrojowych opracowań oraz artykułów traktujących na przedmiotowy temat. W pracy posłużono się metodą kanonistyczną oraz strukturalno-semantyczną.

KATECHUMENAT W PIERWSZYCH WIEKACH CHRZEŚCIJAŃSTWA

Poznanie instytucji katechumenatu należy rozpocząć od wskazania, iż w pierwszych wiekach chrześcijaństwa chrztu udzielano osobom dorosłym. Uwarunkowane było to właściwym przygotowaniem do przyjęcia sakramentu chrztu, które obejmowało świadome poznanie oraz implikację zasad zawartych w Ewangelii.¹

Nowy Testament nie kodyfikuje przepisów dotyczących przyjęcia chrztu, jednakże lektura pism, wskazuje na stały element przygotowawczy związany z tym sakramentem. Przyjęcie chrztu poprzedzane było nauką apostołską o wydarzeniach zbawczych, która stanowiła przedmiot wiary, wyznawany podczas chrztu. Na otrzymaną naukę, należało odpowiedzieć wiarą oraz przemianą życia. W procesie formowania chrześcijanina niezwykle istotna była, więc bogato wykształcona teologia sakramentu chrztu, oparta na idei rozpoczęcia nowego życia przez włączenie w Chrystusa i wspólnotę Kościoła.²

Podstawy historyczno-prawne takiego założenia zostały zawarte w Nowym Testamencie, przykładem jest między innymi pierwsze przemówienie św. Piotra zawarte w Dziejach Apostolskich, z którego wynika, że ci, którzy przyjęli naukę, zostali ochrzczeni.³ W związku, ze wskazaną koniecznością przyjęcia nauki, wydarzenie to rozgrywające się w dniu Zesłania Ducha Świętego, zdaniem niektórych autorów, w tym A. Laurentina nie stanowiło rzeczywistego dnia przyjęcia

¹ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, Lublin 2003, s. 37.

² S. CZERWIK, *Historyczno-liturgiczne podłoże Rytułu „Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich”*, „Anamnesis” 3 (1996) nr 8 s. 25 - 27.

³ Dz 2, 37 - 38.

chrztu przez wiernych, a jedynie dzień rozpoczęcia formacji przygotowującej do przyjęcia sakramentu.⁴

Innym przykładem potwierdzającym formułę przygotowania do chrztu była historia nawrócenia Korneliusza. W tekście zostaje wskazane, że Korneliusz zaprasza Szymona Piotra do swego domu, by wysłuchać nauki przekazywanej z Bożego polecenia. W tym względzie niezwykle istotne było uzyskanie pozytywnego poświadczenia cech. Prośba Korneliusza została bowiem poparta przez anioła, wysłanników oraz wspólnotę żydowską, dlatego też w odpowiedzi na poświadczenie o sprawiedliwości Korneliusza, Piotr przybywa do jego domu, rozpoczynając tym samym katechizację. Ów katechizacja strukturalnie była zaś, podzielona na katechezę przygotowawczą i właściwą, traktującą bezpośrednio o Osobie i działaniach Jezusa Chrystusa, której celem było właściwe przygotowanie do przejścia chrztu przez całą rodzinę Korneliusza.⁵

Czasy Apostolskie charakteryzowały się zatem załączkami tworzenia katechumenatu, którego rzeczywistość jest już dostrzegalna w pismach wczesnochrześcijańskich. Wskazania dotyczące nauczania katechetycznego odnajdziemy m.in. w Listach Cypriana czy w Pasterzu Hermasa.⁶ Autorzy tychże dokumentów, wskazują pewne zasady związane z udzielaniem sakramentu chrztu. Przede wszystkim podkreślają, że sakrament udzielany jest osobom dorosłym, które uprzednio przyjęły apostolską katechezę, a następnie poprzez implikację wiary przemienili swoje życie. Akcentują, także, iż winny to być osoby, które wyróżniały się dobrym świadectwem, potwierdzonym autorytetem innych.⁷

Zważając na powyższe, należy stwierdzić, iż w czasach wczesnochrześcijańskich, zauważalna jest już rozwijająca się instytucja katechumenatu. Instytucja ta, w pierwszych wiekach chrześcijaństwa charakteryzowała się nikłym sformalizowaniem, które jednak z upływem czasu ewaluowało, stając się coraz konkretniejsze.

⁴ A. LAURENTIN, M. DUJARIER, *Catéchuménat. Données de l'histoire et perspectives nouvelles*, Bruges 1969, s. 33.

⁵ Dz 10, 1 - 11.

⁶ R. MURAWSKI, *Wczesnochrześcijańska katecheza. (Od Edyktu mediolańskiego-313)*, Płock 1999, s. 68.

⁷ T. MAERTENS, *Histoire et pastorale du rituel du catéchuménat et du baptême*, Bruges 1962, s. 63 - 71.

1.1. PIERWSZE ŚWIADECTWO O KATECHUMENACIE- NAUKA DWUNASTU APOSTOŁÓW DIDACHE

Pierwszym dokumentem poapostolskim przedstawiającym sformalizowane zalecenia dotyczące przygotowania oraz przyjęcia chrztu, a także określającym jego liturgię była *Nauka Dwunastu Apostołów. Nauka Pana, którą dwunastu Apostołów przekazało narodom*.⁸

Didache składa się z 16 rozdziałów, podzielonych na cztery obszary tematyczne. W ramach pierwszego bloku zostały przedstawione wskazania moralno-katechetyczne, skoncentrowane na wykładni nauki o dwóch drogach: życia oraz śmierci. Obszar drugi składał się z elementów liturgicznych, prezentując pouczenia w zakresie sprawowania liturgii Eucharystii i Chrztu. W ramach trzeciego zakresu wyłożone zostają przepisy prawne oraz dyscyplinarne. Natomiast obszar czwarty nazywany Małą Apokalipsą zawiera wezwanie do czuwania na powtórne przyjście Chrystusa.⁹ Zagadnienia związane z omawianą problematyką chrztu oraz katechumenatu zostały wyłożone w rozdziale VII Didache.

1. *„Co zaś do chrztu, to tak chrzczycie: to wszystko naprzód powiedziawszy, chrzczycie w imię Ojca, Syna, i Ducha Świętego w wodzie bieżącej”.*
2. *„Jeżeli zaś nie masz wody bieżącej, chrzczij w innej wodzie; jeżeli nie możesz w zimnej, to w ciepłej. Jeżeli zaś nie masz ani jednej, ani drugiej (w ilości dostatecznej), wylej na głowę trzy razy wodę w imię Ojca, Syna i Ducha Świętego”.*
3. *„Przed chrztem zaś niech poszczą ten, który udziela chrztu, i ten, który otrzymuje go, i ci, co mogą; w każdym razie, każesz pościć jeden albo dwa dni przedtem temu, który ma być chrzczony”.*¹⁰

Cytowany fragment pozwala odtworzyć przebieg procesu wtajemniczenia chrześcijańskiego, kształtujący się od II wieku. Rozdział VII zawiera opis sprawowania chrztu, sięgający początków chrześcijaństwa. Prezentuje formułę chrzcielną, konkretyzując materię i formę sakramentu, jednocześnie wskazując na wymogi uprzednie dotyczące, chociażby postu przedchrześcijańskiego. Opis ten pozostawia jednak wiele wątpliwości interpretacyjnych. Tekst nie zawiera odpowiedzi na rozważania dotyczące sposobu zrealizowania przyjęcia chrztu.¹¹

⁸ B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983, s. 53 - 58.

⁹ R. MURAWSKI, *Wczesnochrześcijańska katecheza...*, s. 71 - 72.

¹⁰ *Nauka Dwunastu Apostołów Didache*, nr 7, [w:] *Pierwsi świadkowie. Wybór najstarszych pism chrześcijańskich*, red. M. STAROWIEYSKI, Kraków 1988, s. 39-52.

¹¹ R. MURAWSKI, *Wczesnochrześcijańska katecheza...*, s. 78-80.

Didache nie konkretyzuje, czy chrzest udzielany był przez zanurzenie, czy też przez polanie. Prób odpowiedzi na to zagadnienie należy poszukiwać w badaniach specjalistów, którzy tak jak W. Rordorf, wskazują, iż historycznie chrzest zwykle udzielany był przez zanurzenie, jednakże dopuszczalnością charakteryzował się także chrzest przez polanie.¹²

Tekst nie przedstawia, także sposobu posługiwania się formułami chrzcielnymi, trudno odszukać wskazania, które ustanawiałyby czy wiarę w Trójcę Świętą wyznawał sam chrzczony, czy też szafarz wypowiadał formułę nad przyjmującym. Wreszcie, nie wskazuje wyraźnie szafarza chrztu. Dzieło nie porusza, także wiele istotnych elementów związanych z sakramentem chrztu, dotyczących zarówno liturgii, jak i katechezy.¹³ Zagadnienie, które nie zostają poruszone w ramach wykładu *Didache* to m.in. brak zastosowania obrzędu nałożenia rąk połączonego z udzieleniem darów Ducha Świętego, brak wzmianki o powiązaniu z tajemnicą paschalną Chrystusa, czy wreszcie nieuwzględnienie Pawłowej teologii chrztu.¹⁴

Choć, *Didache* nie rozwiązuje wielu problemów interpretacyjnych oraz w swoim wykładzie pomija wiele istotnych elementów, stanowi tekst, który w sposób znaczący rozwija załączki procesu wtajemniczenia chrześcijańskiego ukazane w pismach Nowego Testamentu. Będąc, zaś jednym z najstarszych tekstów postkanonicznych, staje się niezwykle istotnym dokumentem, w zakresie poznania katechumenatu chrzcielnego oraz sprawowania sakramentu chrztu, w aspekcie historyczno-prawnym.

1.2. ROZWÓJ KATECHUMENATU W II WIEKU WEDŁUG *PASTERZA HERMASA*

Źródłem, za pomocą którego sposobne jest zapoznanie się kształtującymi się elementami katechumenatu oraz drogą inicjacji chrześcijańskiej w II wieku jest niewątpliwie *Pasterz Hermasa*. Niestety o autorze dzieła zachowało się niewiele informacji, te zaś które są przekazywane, zostały naznaczone wątpliwościami. Patrolodzy charakteryzują go jednak jako męża pobożnego, niezłomnego wobec prześladowań, a także sumiennego.¹⁵

¹² W. RORDORF, *Le baptême selon la Didaché*, [w:] *Melanges Liturgique eu R.P. Dom Bernard Botte*, Louvain 1972, s. 503-504.

¹³ B. MOKRZYCKI, *Dynamika wczesnochrześcijańskiego katechumenatu*, [w:] *Diligis me? Pasce*, t. I, red. S. CZERWIK, s. 444-447.

¹⁴ A. BENOIT, *Le baptême chrétien au second siècle*, Paris 1953, s. 30-32.

¹⁵ J. QUASTEN, *Patrologia*, t. I, Marietti 1980, s. 89-91.

Pasterz Hermasa ma charakter apokaliptyczny, składa się z dwóch części oraz zakończenia.¹⁶ W ramach pierwszej części zostają ukazane cztery wizje z sędziwą matroną, będącą symbolem Kościoła. Matrona wzywa do nawrócenia i przestrzega przed grzechem i złem. Wizja piąta, w której pojawia się *Pasterz*, jest łącznikiem między kolejnymi częściami. Część druga składa się z dziewięciu przypowieści oraz przykazań, poprzez które *Pasterz*, jako Anioł Pokuty przekazuje chrześcijańską naukę moralną.¹⁷

W przywoływanym dziele odnajdziemy, także konkretne wskazania dotyczące procesu inicjacji chrześcijańskiej. W trzeciej wizji Kościół zostaje ukazany, jako wieża zbudowana z równych kamieni usytuowana na wodzie. Kamienie budujące wieżę symbolizują ludzi, którzy w Kościele pełnią różnorakie funkcje. Obok równych kamieni znajdują się także inne, które są stopniowo włączane do budowy, wreszcie są także takie, które wpadają do wody nieopodal wieży. Kamienie niewykorzystane do budowy symbolizują tych, którzy usłyszawszy Słowo, zapragnęli przyjąć chrzest, jednak nie nawróciwszy się prawdziwie, nie pragnęli osiągnąć świętości, wciąż podążając za grzesznymi nawykami.¹⁸

Z treści trzeciej wizji dowiadujemy się zatem, iż katechumeni byli nazywani *sluchaczami słowa*, bowiem ich właściwe przygotowanie do przyjęcia chrztu, opierało się na słuchaniu Słowa Bożego. Powyższe stanowi potwierdzenie teorii, w ramach której uznaje się, że przed przystąpieniem do sakramentu chrztu, należało odbyć nauki katechetyczne. Ponadto *Hermas* wskazuje na praktykę pozostawiania przez katechumenów na okresie próby, podczas której zobligowani byli do udowodnienia prawdziwego i szczerego nawrócenia, bowiem nie każdy, kto prosił o chrzest, był do niego dopuszczony.¹⁹

W wizji trzeciej autor dotyka, także problematyki liturgii chrztu, wyrażając ją za pomocą alegorii oraz symboli. Wieża zbudowana na wodzie symbolizuje zbawienie przychodzące przez chrzest. Kamienie obmyte w wodzie zostają włączone w wieżę, tak jak ochrzczeni zostają włączeni do wspólnoty Kościoła. Zaś w przypowieści dziewiątej konkretyzuje, że człowiek, odrzuciwszy dawne życie, otrzymuje *Pieczęć Syna Bożego*, przychodzącą przez wodę, obdarowującą życiem.²⁰

¹⁶ M. STAROWIEYSKI, *W kręgu chrześcijańskiego wizjonerstwa*, [w:] *Pierwsi świadkowie. Wybór najstarszych pism chrześcijańskich*, red. M. STAROWIEYSKI, Kraków 1988, s. 242-244.

¹⁷ R. MURAWSKI, *Wczesnochrześcijańska katecheza...*, s. 99.

¹⁸ HERMAS, *Pasterz*, [w:] *Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy XLV*, red. A. ŚWIDERKÓWNA, Warszawa 1953, s. 143-145.

¹⁹ M. DUJARIER, *Krótką historia katechumenatu*, Poznań 1990 s. 31-33.

²⁰ HERMAS, dz.cyt., s. 202 - 203.

Dzieło porusza także, kwestię nauczycieli chrześcijańskich, czyli osób wygłaszających nauki przygotowujące katechumenów do przyjęcia chrztu i służących radą osobom ochrzczone. Autor, w tym zakresie dokonuje, także podziału na nauczycieli prawdziwych oraz fałszywych, wskazując na występujący problem głoszenia nauk niezgodnych z Objawieniem.²¹

Pasterz Hermasa niewątpliwie zawiera cenne informacje pozwalające lepiej zagłębić się w proces kształtowania się instytucji katechumenatu w pierwszych wiekach chrześcijaństwa, choć nie wyklucza pewnych niejasności, stanowi dzieło historycznie niezwykle istotne, o czym dodatkowo świadczy wielki autorytet, jakim cieszył się w starożytności.²²

1.3. ETAPY KATECHUMENATU PRZEDSTAWIONE W DZIEŁACH ŚW. JUSTYNA

Przekazy św. Justyna są uznawane za jedno z najstarszych źródeł poznania organizacji katechumenatu. O powyższym świadczy fakt, iż w *Pierwszej Apologii*, zostają ukazane najistotniejsze elementy składające się na przygotowanie do chrztu oraz jego przyjęcie.²³ W rozdziale 61 i 65 zostają wymienione etapy inicjacji chrześcijańskiej, na które składały się: przygotowanie bliższe, przygotowanie dalsze, włączenie przez chrzest do wspólnoty oraz uczestnictwo w Eucharystii.²⁴

Przygotowanie dalsze było oparte na nauczaniu wiary i moralności chrześcijańskiej. Kandydatów przygotowujących się do przyjęcia chrztu, nazywano mianem *discipuli veritatis*, gdyż w ramach katechezy ewangelizacyjnej przekazywano im orędzie zbawienia. Ewangelizacją, zajmowali się tzw. *doktorzy*, którzy w ramach swoich szkół, prowadzili katechezę przedchrzcielną, wykładając aspirantom Dobrą Nowinę.²⁵ Należy zauważyć, że prowadzenie nauczania katechetycznego nie było zarezerwowane osobom duchownym, lecz było powinnością całej wspólnoty, z uwzględnieniem zdolności wiernych.²⁶

Źródła nie konkretyzują czasu trwania przygotowania dalszego, choć należy przypuszczać, iż ze względu na szerzenie się herezji oraz pogańskie korzenie

²¹ U. NEYMEYER, *Die christlichen Lehrer im zweiten Jahrhundert. Ihre Lehrtätigkeit, ihr Selbstverständnis und ihre Geschichte*, Leiden 1989, s. 12-13.

²² M. STAROWIEYSKI, dz. cyt., s. 247.

²³ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 41-42.

²⁴ M. MICHAŁSKI, *Antologia literatury patrystycznej*, t. I, z. I, Warszawa 1969, s. 151-152.

²⁵ R. MURAWSKI, *Wczesnochrześcijańska katecheza...*, s. 115-116.

²⁶ T. MAERTENS, dz. cyt., s. 60-62.

kandydatów było ono wydłużone.²⁷ Po odbyciu przygotowania dalszego kandydat dostępował możliwości dopuszczenia do przygotowania bliższego.

Przed rozpoczęciem przygotowania bliższego kandydat był jednak zobligowany do wypełnienia trzech warunków. Pierwszym z nich był żal za grzechy, drugim przyjęcie wiarą nauki Kościoła, zaś trzecim nawrócenie się i zmiana życia w oparciu o poznaną prawdę. Wypełnienie przytoczonych warunków stanowiło element konieczny do rozpoczęcia przygotowania bliższego, polegającego na złożeniu publicznego przyrzeczenia do życia zgodnego z wiarą i nauką Chrystusa oraz Kościoła: *Ci wszyscy, którzy przekonali się i uwierzyli, że prawdziwa jest nasza nauka i to, co głosimy, przyrzekają, że według niej będą żyli.*²⁸

Po złożeniu ślubowania następował okres bezpośredniego przygotowania do przyjęcia sakramentów, w ramach którego kandydatowi przekazywano wiedzę liturgiczną. Puczano o konieczności modlitwy, prośbach o odpuszczenie grzechów i postach. Po zrealizowaniu całej procedury przystępowano do udzielenia chrztu.²⁹

Ze świadectwa św. Justyna wynika, że w tych wiekach, sakrament chrztu udzielany był przez zanurzenie w wodzie, połączone z żalem za grzechy oraz wypowiedzenie przez szafarza formuły trynitarnej nad kandydatem.³⁰ Uroczystym zakończeniem chrztu było zaś uczestnictwo neofity w Eucharystii, stanowiące znak przyjęcia do wspólnoty Kościoła.³¹

Zważając na powyższe, należy stwierdzić, że przekazy św. Justyna pozwalają wnikliwie zbadać podstawową strukturę oraz najważniejsze elementy katechumenatu. Podążając, jednak za stanowiskiem formułowanym przez wielu badaczy, w tym R. Beraudy'ego należy wskazać, że autora *Pierwszej Apologii* nie można uznać za świadka zinstytucjonalizowanego i sformalizowanego katechumenatu.

1.4. ELEMENTY KATECHUMENATU ORAZ TERMINOLOGIA KATECHUMENALNA W DZIEŁACH TERTULIANA

W dziełach św. Tertuliana, chrześcijańskiego moralisty i apologety reprezentującego rzymsko-afrykańską tradycję katolicką, zostało zawartych wiele

²⁷ A. STENZEL, *Die Taufe. Eine genetische Erklärung der Taufliturgie*, Innsbruck 1958, s. 50.

²⁸ JUSTYN, *I Apologia*, nr 61, [w:] *Antologia literatury patrystycznej*, t. I, z. I, red. M. MICHAŁSKI, Warszawa 1975, s. 96.

²⁹ R. MURAWSKI, *Wczesnochrześcijańska katecheza...*, s. 111-114.

³⁰ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 45-46.

³¹ JUSTYN, dz. cyt., nr 66, s. 97.

istotnych elementów dotyczących obrzędów liturgicznych, zwłaszcza z zakresu sakramentu chrztu.³²

Tertulian wprowadza do nauki patrystycznej nieznanе dotychczas określenie *catechumenus*, a także wyklada refleksję teologiczną dotyczącą przyjęcia oraz przygotowania do chrztu. Używane przez autora, nowatorskie określenie *catechumenus*, oznaczało osobę przygotowującą się do przyjęcia sakramentu chrztu.³³ Określenie to było jednak często zastępowane zwrotem *audientes* lub *tiro*. Przywołane sformułowania, w swoim założeniu, miały korelować z wyrażeniami wojskowymi, bowiem Tertulian zwykł porównywać okres katechumenatu do nowicjatu wojskowego. Katechumenat określał bowiem, jako szkołę życia chrześcijańskiego, opierającą się na stałej i ciągłej formacji, zakończonej poprzez naznaczenie pieczęcią tj. przyjęcie chrztu.³⁴

Przekazy pozostawione w dziełach Tertuliana pozwalają kwalifikować go, jako świadka zinstytucjonalizowanego katechumenatu. W rozprawach *O chrzcie* i *O pokucie* ukazywał proces inicjacji chrześcijańskiej składający się z *accedere ad fidem*, czyli nawrócenia, *entrare in fide*, będącego okresem właściwego katechumenatu oraz *sigillare fidem*, czyli potwierdzenia wiary poprzez przyjęcie chrztu.³⁵

Tertulian zaprezentował, także strukturę organizacji, wskazując, iż katechumeni tworzyli odrębną grupę w Kościele, którą nazywano *perfecti*. Ponadto, z analizy tekstów wynika, że u schyłku II wieku, istniała już instytucja zajmująca się przygotowaniem kandydatów do przyjęcia chrztu. O powyższym, świadczy zobligowanie katechumenów do realizacji odpowiedniego przygotowania moralno-ascetycznego, które w rezultacie miało doprowadzić do ich nawrócenia.³⁶ Nad szczerością owego nawrócenia katechumenów, mieli zaś czuwać przełożeni Kościoła.³⁷

W czasach Tertuliana, możliwe do wyodrębnienia były dwa etapy, składające się na przygotowanie kandydatów do przyjęcia chrztu.

Pierwszy z nich oparty był na badaniu moralnych kwalifikacji katechumenów, a także prawdziwości ich nawrócenia. Kandydatom stawiane były wysokie wymagania, których wypełnienie było oceniane indywidualnie, dlatego też nie

³² W. TUREK, *Tertulian. Opracowanie i wybór tekstów*, Kraków 1999, s. 65-85.

³³ R. MURAWSKI, *Katecheza chrzcielna w procesie wtajemniczenia chrześcijańskiego czasów apostołskich*, Warszawa 1990, s. 45-47.

³⁴ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 47.

³⁵ TERTULIANUS, *De paenitentia*, nr 16 - 22, [w:] *Corpus christianorum seu nova Patrum collectio*, t. I, red. A. MELLONI, G. ALBERGIO, Turnhout 1954, s. 336-338.

³⁶ A. STENZEL, dz. cyt., s. 43-70.

³⁷ TERTULIANUS, *De baptismo*, nr 18, [w:] *Corpus scriptorum ecclesisticorum latinorum*, t. XX, red. A. REIFFERSCHIED, G. WISSOW, Vindobonae 1890, s. 215-216.

było możliwe wskazanie konkretnego czasu trwania pierwszego etapu. W dziele *O pokucie* Tertulian, podkreślając istotę chrztu, określanego jako *signatio fidei* oraz *sigillum fidei*, wskazywał, konieczność odpowiedniego przygotowania do jego przyjęcia. Najistotniejszym elementem tegoż przygotowania był obowiązek solidnej pokuty, zaś jego realizacja określana była mianem pierwszego chrztu.³⁸ Aby jednak dostąpić do właściwego chrztu, konieczne było przejście ponownego badania, w ramach którego stwierdzano, czy katechumen ostatecznie zerwał z grzechem, a także czy potrafi prowadzić życie chrześcijańskie.³⁹ Właśnie, ze względu na konieczność wykazania wiary i nawrócenia, Tertulian był przeciwny praktyce udzielania chrztu dzieciom.

Drugi etap obejmował przygotowanie bliższe, odbywające się w okresie poprzedzającym Święta Wielkiej Nocy. Etap ten dotyczył specjalnie wyodrębnionej grupy katechumenów, którzy zostali uznani za godnych przyjęcia chrztu. W dziełach Tertuliana nie zostaje przytoczony przebieg tej części przygotowań, autor przywołuje jedynie obowiązek pokuty, postu oraz częstych modlitw, co wskazuje na ascetyczno-duchowy charakter tych przygotowań. Za przebieg przygotowania bliższego byli zaś odpowiedzialni nauczyciele wiary, wyodrębnieni z lokalnej wspólnoty Kościoła.⁴⁰

Wartość naukowo-teologiczną posiadają przedstawione rozważania dotyczące materii sakramentu. W dziele *O chrzcie* zostaje ukazana uświęcająca moc wody oraz sens chrztu. Tertulian wykląda, iż Duch Święty unoszący się nad wodami, uświęca naturę wód, czyniąc ją samą, jednocześnie uświęcającą. Wykazuje ponadto, iż materię chrztu stanowi jedynie woda, podkreślając przy tym, iż jej rodzaj nie wpływa na ważność i godziwość sakramentu.⁴¹ W ramach teologicznej refleksji autor wykląda, także duchowe znaczenie obmycia wodą, przywołując podobieństwo między katechumenem oraz pierwszym człowiekiem Adamem. Przywołana refleksja autora oparta jest na otrzymaniu przez chrzest Bożego ducha, uprzednio utraconego przez grzech, bowiem człowiek przez chrzest zostaje wyzwolony z grzechu.⁴²

Autor, nie przywołuje jednak dokładnego przebiegu liturgii chrzcielnej. Wzmianki zapisane w dziełach odnoszą się do ustanowienia uroczystego dnia chrztu, którym była Wielkanoc, a także do wygłoszenia wyznania wiary

³⁸ TERTULIANUS, *De paenitentia...*, nr 6, s. 330.

³⁹ TERTULIANUS, *De baptismo...*, nr 18, s. 215-216.

⁴⁰ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 51-53.

⁴¹ TERTULIANUS, *De baptismo...*, nr 19, s. 217.

⁴² TAMŻE, nr 5, s. 204-206.

i wyrzeczenia się szatana.⁴³ Obrzęd inicjowało wejście do wody. Następnie katechumen potwierdzał wiarę w Trójcę Świętą, odpowiedziawszy na trzy pytania, sformułowaniami *Wierzę*. Po każdej odpowiedzi następowało zanurzenie w wodzie. Dialog prowadzony między szafarzem i katechumenem, stanowił zatem formę publicznego wyboru dokonywanego przez katechumena.⁴⁴

W działach Tertuliana ukazane zostały także obrzędy pochrzcielne. Pierwszym z nich było namaszczenie olejem, które stanowiło fizyczny akt, powodujący duchowy skutek. Tertulian nadawał temu obrzędowi znaczenie symboliczne, stwierdzając, iż dzięki niemu neofita staje się *christos*, czyli podobny do Chrystusa.⁴⁵ Drugim obrzędem było włożenie ręki oraz nakreślenie na czole neofity znaku krzyża. Ten obrzęd utożsamiany był z przyjęciem Ducha Świętego.⁴⁶ Trzecim obrzędem było, zaś spożycie mleka i miodu, które symbolizowało postrzegane neofitów, jako duchowe niemowlęta.⁴⁷ Po przyjęciu wskazanych obrzędów następowała wspólnotowa celebracja Eucharystii.⁴⁸

Dzieła Tertuliana są zatem nieocenionym źródłem poznania pierwotnego katechumenatu, pozwalającym zaznajomić się z procedurą przygotowania katechumenów do przyjęcia chrztu oraz przedstawiającym częściowo elementy składające się na jego liturgię.

1.5. ROZWÓJ KATECHUMENATU W III WIEKU W PISMACH ŚW. CYPRIANA

W pismach św. Cypriana zostały ukazane etapy i obrzędy składające się na włączenie katechumena do wspólnoty Kościoła. W swoich przekazach autor nie posługuje się terminem *inicjacji*, zastępując je sformułowaniami *catecumini* oraz *audientes*, bezpośrednio odnoszącymi się zagadnienia katechumenatu. Przywołane terminy, stanowią odzwierciedlenie relacji pomiędzy podmiotami, wskazując na korelację pomiędzy osobą słuchającą wykładu wiary chrześcijańskiej oraz osobą upoważnioną do przekazu doktryny.⁴⁹ W tym względzie niezwykle istotne jest także, pojawienie się podmiotów pomocniczych, w postaci egzorcystów

⁴³ TAMŻE, nr 19, s. 294.

⁴⁴ W. SCHENK, *Liturgia sakramentów świętych. Initiatio christiana. Chrzest. Bierzmowanie. Eucharystia*, Lublin 1962, s. 24-25.

⁴⁵ TERTULIANUS, *De baptismo...*, n. 7, s. 206-207.

⁴⁶ TAMŻE, nr 8, s. 207-208.

⁴⁷ R. MURAWSKI, *Wczesnochrześcijańska katecheza...*, s. 217-219.

⁴⁸ TERTULIANUS, *De baptismo...*, n. 20, s. 217-218.

⁴⁹ M. DUJARIER, *Krótką historia...*, s. 37.

czy lektorów, do których zadań należało wspieranie *doctor audientium* w prowadzeniu procesu przygotowującego do przyjęcia chrztu.⁵⁰

Św. Cyprian, wyróżnia specjalne grupy wyodrębnione wśród katechumenów. Pierwszą grupę stanowili *martyres*, czyli osoby, które przelawszy krew za wiarę chrześcijańską, zostały zrównane z katechumenami, którym został udzielony chrzest z wody.⁵¹ Drugą grupę, stanowili zaś *lapsi*, czyli osoby, które mogły dostać przyjęcia chrztu, jedynie w przypadku niebezpieczeństwa śmierci.⁵²

Przedstawiona w pismach św. Cypriana struktura katechumenatu, niewątpliwie jawi się, jako zorganizowana. Pierwszym ukazany etapem było *venire ad ecclesiam*, stanowiące akt publicznej prośby o przyjęcie do wspólnoty Kościoła.⁵³ Przed udzieleniem odpowiedzi na prośbę, Kościół był zobowiązany do zbadania szczerości nawrócenia oraz kwalifikacji moralnych kandydata. Okres katechumenatu był także naznaczony koniecznością gorliwej pokuty, nad której przebiegiem czuwali *sponsors*.⁵⁴ Św. Cyprian, również jako pierwszy przekazuje świadectwo przeprowadzania egzorcyzmów nad kandydatem jeszcze w czasie trwania katechumenatu.⁵⁵

Autor przekazał także rozbudowaną naukę na temat istoty błogosławieństwa wody chrzcielnej, przypisując jej dokonaniu ważność sakramentu. Dla podkreślenia jej znaczenia posługiwał się fragmentami Pisma Świętego, a także typologią biblijną. Św. Cyprian odniósł się także do szafarzy chrztu, wskazując, iż uprawnionymi do udzielania chrztu były jedynie osoby pozostające w łączności z Kościołem oraz obdarzone Duchem Świętym.⁵⁶

Dalszy przebieg procesu inicjacji, ukazany przez św. Cypriana, odbywał się bezpośrednio przed przyjęciem chrztu. Kandydat składał uroczyste wyrzeczenie szatana, po którym następowało wyznanie w wiary w Trójcę Świętą.⁵⁷

Chrzest udzielany był przez potrójne zanurzenie następujące po każdorazowym wyznaniu wiary. Z przekazów św. Cypriana wynika jednak, że dopuszczalna było także forma udzielenia chrztu przez *perfusio* lub *aspersio*, jednak była ona stosowana jedynie w przypadku osób umierających i ciężko chorych. Następnie

⁵⁰ ŚWIĘTY CYPRIAN, *Listy*, [w:] *Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, tłum. W. SZOŁDRSKI, Warszawa 1969, s. 88-90.

⁵¹ CYPRIANUS, *Epistulae*, nr 73, [w:] *Corpus scriptorum ecclesisticorum latinorum*, t. III, red. G. HARTLII, Vindobonae 1868, s. 778-799.

⁵² TAMŻE, nr 71, s. 771-774.

⁵³ TAMŻE, nr 70, s. 766-770.

⁵⁴ V. SAXER, *Vie liturgique et quotidienne a Carthage vers le milieu du III siecle. Le temoignage de saint Cyprien et de ses contemporaines d'Afrique*, Vaticano 1969, s. 118-122.

⁵⁵ CYPRIANUS, *Epistulae*..., nr 69, s. 749 - 766.

⁵⁶ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych*..., s. 56-58.

⁵⁷ V. SAXER, dz. cyt., s. 125-127.

neofitom udzielane były rytury pochrzcielne, do których należało namaszczenie olejem, włożenie ręki, *signatio* oraz nakreślenie na czole znaku krzyżu. Rytury te głównie wiązały się z przekazaniem Ducha Świętego.⁵⁸

Po przyjęciu chrztu neofici uczestniczyli w Eucharystii, podczas której wspólnie z pozostałymi wiernymi odmawiali *Modlitwę Pańską*. Św. Cyprian przekazuje także zwyczaj określany jako pocałunek pokoju, będący złożeniem pocałunku na stopach.⁵⁹

Przekazane w dziełach św. Cypriana informacje, stanowią istotne pod względem historycznym poznanie instytucji katechumenatu w III wieku. Autor przedstawił rozbudowaną teologię chrztu oraz ukazał zastosowanie niewykorzystywanych wcześniej rytów.

1.6. INSTYTUCJA KATECHUMENATU W *TRADITIO APOSTOLICA* ŚW. HIPOLITA RZYMSKIEGO

Św. Hipolit, jako pierwszy z autorów przedstawia katechumenat, jako w pełni zorganizowaną i sformalizowaną instytucję. W dziele *Traditio Apostolica* prezentuje jego strukturę oraz obrzędy. Autor wprowadza systematyczną terminologię, określając mianem *catechumenus* tych, którzy podczas okresu przygotowującego do chrztu przyjmowali *audire verbum Dei*, głoszoną przez wykwalifikowanych nauczycieli zwanych *doctores*.⁶⁰

Traditio Apostolica ukazuje następnie pięć etapów składających się na proces chrześcijańskiego wtajemniczenia. Pierwszym z nich było zgłoszenie kandydata, połączone z egzaminem, warunkującym przyjęcie do katechumenatu. Św. Hipolit, wskazuje na istnienie interesującego schematu, na podstawie którego dokonywało się przyjęcie do właściwego katechumenatu. Aby kandydat został przyjęty, uprzednio musiał zostać przedstawiony nauczycielowi poprzez poręczycieli. Na podstawie rozmowy, nauczyciel dokonywał badania, opierającego się na poznaniu motywów oraz moralności kandydata. Badanie dotyczyły sfery osobistej, społecznej, zawodowej. Warunkiem przyjęcia do katechumenatu było uzyskanie pozytywnej rekomendacji.⁶¹

Otrzymanie pozytywnej opinii umożliwiała rozpoczęcie drugiego etapu katechumenatu, którym było przygotowanie dalsze. Św. Hipolit, jako pierwszy

⁵⁸ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 60.

⁵⁹ V. SAXER, dz. cyt., s. 141-145.

⁶⁰ HIPOLIT, *Tradycja Apostolska*, [w:] M. MICHALSKI, *Antologia literatury patrystycznej*, t. I, Warszawa 1975, nr 1 - 2, s. 308-309.

⁶¹ A. NOCENT, *I tre sacramentii dell'iniziazione cristiana*, [w:] *Anàmnesis*, t.III/1, Genova 1989, s. 30-39.

z autorów określił przybliżony czas trwania katechumenatu, konkretyzując go na okres trzech lat. W ramach przygotowania dalszego kandydat odbywał *instructio* będące nauczaniem katechetycznym z zakresu wiary, moralności oraz modlitwy. Katecheza odbywała się raz w tygodniu, po nauczaniu zaś odbywała się modlitwa połączoną z włożeniem rąk i rozesłaniem do domów. Przywołane włożenie rąk, stanowiło jedyny ryt stosowany podczas trwania drugiego etapu katechumenatu.⁶²

Katechumeni, podobnie jak wskazywali także wcześniejsi autorzy, stanowili odrębną grupę wiernych. W *Traditio Apostolica* wskazano jednak *novum*, dotyczące możliwości uczestnictwa w liturgii słowa, przy założeniu oddzielenia ich od wiernych ochrzczonych. Katechumeni mieli, także prawo spożywania wspólnego posiłku z biskupem, jednakże podczas wieczerzy, również zajmowali odrębne miejsca oraz spożywali chleb egzorcyzmowany, a nie eulogie.⁶³

Etap trzeci katechumenatu rozpoczynał się drugim egzaminem, w ramach którego badano stopień znajomości zasad wiary, a także postawę społeczną katechumena ukształtowaną po zakończonym procesie katechetycznym. Do nauczycieli i poręczycieli, należało określenie wiarygodności oraz szczerości nawrócenia. Uzyskanie pozytywnej opinii, warunkowało dopuszczenie katechumena do bezpośredniego przygotowania.⁶⁴

Przygotowanie bezpośrednio opierało się, zaś na codziennym słuchaniu Ewangelii, przyjmowaniu egzorcyzmów oraz przygotowaniu higieniczno-ascetycznym. Słuchanie Ewangelii odbywało się w ramach Liturgii Słowa, jednakże w odróżnieniu od przygotowania dalszego, na analizowanym etapie, praktykę odbywano już w jednościs z wiernymi.⁶⁵

Egzorcyzmy, wprowadzone do katechumenatu na przełomie II/III wieku, stanowiły odpowiedź na gnozę. Gnostycy uważali, iż ludzka natura jest dualistyczna, bowiem składa się z materii i ducha, pomiędzy którymi występują ciągłe napięcia.⁶⁶ Egzorcyzmy zaś stanowiły potwierdzenie możliwości przezwyciężenia owego dualizmu poprzez świadomą walkę z szatanem. Będąc publicznym aktem wyzwolenia od wpływów szatana, połączonym z jednoczesną deklaracją oddania się służbie Bogu, stawały się znakiem odkupienia dokonanego przez Mesjasza. Egzorcyzmy były wykonywane przez prezbiterów, z zastrzeżeniem egzorcyzmu wykonywanego tuż przed chrztem, który to zarezerwowany był biskupowi. Ów egzorcyzm, traktowany był jako ostateczny egzamin wykluczający z grona

⁶² C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 64-66.

⁶³ R. MURAWSKI, *Wczesnochrześcijańska katecheza...*, s. 152-156.

⁶⁴ T. MAERTENS, dz. cyt., s. 93.

⁶⁵ HIPOLIT, dz. cyt., nr 3 - 4, s. 309-310.

⁶⁶ F. DRĄCZKOWSKI, *Patrologia*, Lublin 1998, s. 87-97.

wybranych tych, którzy nie byli dostatecznie oczyszczeni i przygotowani do przyjęcia chrztu.⁶⁷

Następnie kandydaci odbywali przygotowanie higieniczno-ascetyczne. Na przygotowanie to składały się kąpiel, odbywająca się w Wielki Czwartek, post, trwający w Wielki Piątek oraz w Wielką Sobotę, a także uroczysty egzorcyzm, dokonywany w Wielką Sobotę. Po przywołanym, ostatnim egzorcyzmie następowało *exsufflet in faciem eorum*, symbolizujące zastąpienie złego Ducha przez Ducha Bożego, połączone z uczynieniem znaku krzyża na czole, uszach i nozdrzach katechumena, będące symbolem jedności i wiary w dokonujące się zwycięstwo Boga nad szatanem. Po spełnieniu wszystkich obrzędów odbywało się całonocne czuwanie.⁶⁸

Zgodnie z przekazem, liturgia chrztu odbywała się o świcie, po zakończonym czuwaniu. W liturgii uczestniczyła lokalna wspólnota, podkreślając tym samym jedność oraz radość z rychłego włączenia doń nowych członków. Włączenie katechumenów do wspólnoty wiernych odbywało się zaś poprzez obrzędy obmycia wodą i włożenia ręki.⁶⁹ Celebracja chrztu rozpoczynała się od błogosławieństwa wody, egzorcyzmu nad olejem egzorcyzmu oraz modlitwy dziękczynnej nad olejem dziękczynienia. Następnie kandydat słowami: *wyrzekam się Ciebie szatanie i wszelkiego przepychu twego i wszelkich dzieł twoich*⁷⁰ składanymi wobec przebitera wyrzekał się szatana. Po wyrzeczeniu się zła następowało namaszczenie olejem egzorcyzmu, które miało umocnić kandydata w walce ze złem, a także leczyć rany powstałe przez grzech. Po przywołanym obrzędzie przystępowano do części właściwej chrztu. Kandydat wraz z szafarzem zstępował do źródła wody chrzcielnej, gdzie następowało zdjęcie szat, symbolizujące porzucenie starego człowieka.⁷¹

Chrzest we wspólnocie udzielany był w ustalonej kolejności, rozpoczynając od dzieci, przechodząc do mężczyzn, kończąc zaś na kobietach. Obrzęd chrztu rozpoczynało włożenie ręki, będące symbolem wzięcia przyszłego neofity pod opiekę Ducha Świętego.⁷² Następnie kandydat odpowiadał na pytania dotyczące wiary w Trójcę Świętą, po każdym z trzykrotnego wyznania, następowało zanurzenie w wodzie, połączone z namaszczeniem olejem dziękczynienia dokonywanym po wynurzeniu. Namaszczenie dokonywało się z formułą: *Ja Cię namaszczać olejem świętym w Imię Jezusa Chrystusa*, ów formuła symbolizowała

⁶⁷ T. MAERTENS, dz. cyt., s. 92-98.

⁶⁸ R. MURAWSKI, *Wczesnochrześcijańska katecheza...*, s. 194-200.

⁶⁹ HIPOLIT, dz. cyt., nr 1, s. 308-309.

⁷⁰ TAMŻE, nr 21, s. 309.

⁷¹ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 69.

⁷² HIPOLIT, dz. cyt., nr 5, s. 310.

nawiązanie więzi między Chrystusem namaszczonego Duchem Świętym przez Boga a neofitą. Obrzędy chrztu, kończyło włożenie szat oraz przejście do Kościoła. U św. Hipolita ubieranie neofitów, nie stanowiło jednak jeszcze sformalizowanego rytuału pochrzcielonego.⁷³

Dopełnieniem liturgii chrztu były obrzędy pochrzcielne, do których należało odmówienie modlitwy z prośbą o łaskę, namaszczenie głowy, włożenie rąk, znak krzyża oraz pocałunek pokoju.⁷⁴ Biskup, odmówiwszy modlitwę, przystępował do namaszczenia neofity połączonego z włożeniem rąk i wypowiedaną formułą: *Ja Cię namaszczałem olejem świętym w Panu Ojcu wszechmogącym i w Chrystusie Jezusie i Duchu Świętym.*⁷⁵ *Gratiam*, miało pomóc neofitom postępować zgodnie z wolą Bożą, zaś włożenie rąk wskazywało na przekazanie im Ducha Świętego. Z kolei, znak krzyża kreslony na czole neofity oraz pocałunek pokoju, udzielane były na zakończenie obrzędów poprzedzających udział w Eucharystii, stanowiąc symbol włączenia we wspólnotę Kościoła.⁷⁶

Uwieńczeniem drogi katechumenatu było uczestnictwo w Eucharystii. Neofici umocnieni bierzmowaniem mogli uczestniczyć w niej wraz z pozostałymi wiernymi. Św. Hipolit nie przytacza szczegółowego opisu tej liturgii, jednak wskazuje na elementy łączące jej charakter z udziałem neofitów. W swoich przekazach wskazuje, iż diakoni, przynosząc dary eucharystyczne, wzbogacali je w miód i mleko oraz kielich z wodą, symbolizujący obmycie, którego poprzez chrzest doświadczyli neofici. Szczególny charakter reprezentowało, także przyjęcie Ciała i Krwi Pańskiej. W pierwszej kolejności neofici otrzymywali Ciało Pańskie, odpowiadając *Amen* na formułę: *Chleb niebiański w Jezusie Chrystusie*. Następnie spożywali z kielichów kolejno wodę, mleko i wino wyznając formułę *W Bogu Ojcu Wszechmogącym.*⁷⁷ Zakończenie Eucharystii wiązało się z zakończeniem drogi inicjacji chrześcijańskiej. Św. Hipolit wskazuje jednak, iż neofici tuż po włączeniu do wspólnoty Kościoła, otrzymywali od niej dalsze pouczenia mające na celu zachowanie oraz utwierdzenie ich właściwej formacji. Powyższa praktyka może być uznawana za początek katechez mistagogicznych.⁷⁸

Powyższe pozwala uznawać katechumenat przedstawiany u św. Hipolita jako sformalizowaną instytucję z wyodrębnionymi etapami, obrzędami oraz rytami. Świadectwo autora prowadzi do wniosku, iż podstawę katechumenatu w III

⁷³ W. SCHENK, dz. cyt., s. 20-24.

⁷⁴ B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego...*, s. 74-90.

⁷⁵ HIPOLIT, dz. cyt., nr 5, s. 310 - 311.

⁷⁶ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 69-70.

⁷⁷ HIPOLIT, dz. cyt., nr 6, s. 311.

⁷⁸ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 71.

wieku stanowiły wiara, nawrócenie oraz tożsamość ze wspólnotą Kościoła, a także umacnianie ewangelizacją i egzaminami.⁷⁹ Przedstawiony model katechumenatu można utożsamiać z formą pedagogii Kościoła.⁸⁰

1.7. ZŁOTY OKRES KATECHUMENATU W DZIEŁACH ŚW. AMBROŻEGO

Św. Ambroży, biskup Mediolanu, w swoich dziełach zawarł istotne świadectwo dotyczące instytucji katechumenatu z okresu IV wieku. W twórczości św. Ambrożego można wyróżnić trzy dzieła przekazujące regulacje dotyczące istnienia i funkcjonowania katechumenatu.⁸¹

W dziele *Explantatio Symboli* zostało przedstawione oraz wyłożone *breuiarium fidei*, będące wykładem dwunastu artykułów wiary przekazanych przez Apostołów, których znajomość była wymagana od katechumenów. Dzieło *De sacramentis* zawierało zbiór kazań przeznaczonych dla neofitów, w których za pomocą figur chrześcijańskich Starego Testamentu, ukazywano uzasadnienie sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Wreszcie w dziele *De mysteriis* zostały zapisane katechezy mistagogiczne głoszone przez św. Ambrożego w czasie oktawy Paschy.⁸²

W dziełach św. Ambrożego zostają ukazane dwa etapy składające się na proces wtajemniczenia chrześcijańskiego. Pierwszy z nich przedstawia drogę katechumenalną, przygotowującą do przyjęcia sakramentów, drugi zaś dotyczy mistagogi neofitów.⁸³ Twórczość św. Ambrożego nie zawiera szczegółowego opisu katechumenatu, w związku z czym należy sądzić, iż w analizowanym okresie przebiegał on zgodnie z przyjętym zwyczajem.⁸⁴ Istotny wkład przywołanych dzieł w poznanie instytucji katechumenatu, związany jest jednak z możliwością zrekonstruowania liturgii chrztu, która zgodnie z zapisem składała się z obrzędów przedchrzcielnych, właściwej liturgii chrztu oraz obrzędów pochrzcielnych.⁸⁵

⁷⁹ M. DUJARIER, *Krótką historia...*, s. 38-42.

⁸⁰ A. STENZEL, dz. cyt., s. 56.

⁸¹ B. MOKRZYCKI, *Katechumenat wczesnochrześcijański*, „Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” 3 (1983) nr 1, s. 21.

⁸² AMBROISE DE MILAN, *Explantatio symboli ad initiandos*, [w:] *Wybór pism dogmatycznych*, tłum. L. GŁADYSZEWSKI, Poznań 1970, s. 21-30.

⁸³ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 79.

⁸⁴ AMBROISE DE MILAN, *De mysteriis*, [w:] *Wybór pism dogmatycznych*, tłum. L. GŁADYSZEWSKI, Poznań 1970, s. 15

⁸⁵ AMBROISE DE MILAN, *De sacramentis*, [w:] *Wybór pism dogmatycznych*, tłum. L. GŁADYSZEWSKI, Poznań 1970, s. 55.

Liturgię rozpoczynał ryt *mysterium apertionis*, polegający na dotknięciu nosa oraz uszu katechumena. Ryt ten symbolizował otwarcie na słowa Chrystusa i zacerpnięcie wieczystego szczęścia.⁸⁶

Następnie przechodzono do baptysterium, gdzie odbywało się namaszczenie oraz wyrzeczenie się szatana. Namaszczenie w dziełach św. Ambrożego symbolizowało stawanie się atletą Chrystusa, który umocniony łaską podejmuje walkę ze światem doczesnym w służbie Bogu.⁸⁷ *Abrenuntiatio*, stanowiło zaś wyrzeczenie trwałe oraz nieodwołalne, które złożone przed Bogiem stanowiło ostateczny gest nawrócenia.⁸⁸

Przed rozpoczęciem liturgii chrztu następowało błogosławieństwo wody, składające się z egzorcyzmu oraz modlitwy uświęcającej.⁸⁹ Dzieła św. Ambrożego prezentują bogaty wykład teologii chrztu, ze szczególnym uwzględnieniem biblijnej typologii dotyczącej działania wody. Autor, przedstawiając ciąg figur biblijnych, rozpoczynając od wydarzeń zapowiadających chrzest poprzez wydarzenia nowotestamentalne, ukazuje wodę, jako narzędzie uświęcenia, ówczesnie uświęcone przez Trójcę Świętą.⁹⁰

Właściwa liturgia chrztu oparta była na trzykrotnym zanurzeniu połączonym z każdorazowym wyznaniem wiary w Trójcę Świętą. Udzielenie chrztu poprzez zanurzenie, symbolizowało śmierć starego człowieka oraz narodzenie nowego, stąd w czasach wczesnochrześcijańskich, często występowało porównanie chrzcielnicy do grobu.⁹¹

Po przyjęciu chrztu następował szereg obrzędów pochrzcielnych. W pierwszej kolejności neofita otrzymywał namaszczenie olejem krzyżma świętego, połączony z formułą sakramentalną: *Bój Ojciec Wszchemogący, który Cię odrodził z wody i Ducha, i darował Ci grzechy, On również namaszcza Cię na życie wieczne.*⁹² Ów namaszczenie upodobało przyjmujących do Chrystusa oraz przeznaczało ich do Królestwa Bożego.

Drugi obrzęd przywoływany przez św. Ambrożego polegał na obmyciu nóg neofitów, na znak pokory Chrystusa, który w czasie Ostatniej Wieczerzy obmył nogi Apostołom. Obrzęd ten stanowił, jednak zwyczaj Kościoła lokalnego, nie

⁸⁶ AMBROISE DE MILAN, *De mysteriis...*, s. 17

⁸⁷ S. CZERWIK, *Święty Ambroży - mistagog starożytnego Kościoła - o misterium i mistologii*, „Anamnesis” 5 (1998/1999) nr 16, s. 25-29.

⁸⁸ AMBROISE DE MILAN, *De mysteriis...*, s. 25.

⁸⁹ AMBROISE DE MILAN, *De sacramentis...*, s. 93.

⁹⁰ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 81.

⁹¹ AMBROISE DE MILAN, *De sacramentis...*, s. 55.

⁹² K. MACHETA, *Pneumatologiczny wymiar sakramentologii św. Ambrożego*, „Vox Patrum” 7 (1987), t. XII - XIII, s. 260-285.

występował zaś w Kościele Rzymskim.⁹³ Następnie neofici otrzymywali białą szatę, symbol niewinności i łaski.

Ostatni obrzęd stanowiło naznaczenie znakiem krzyża czoła neofitów, które to stanowiło *spiritale signaculum*. Po owym naznaczeniu dokonywało się udoskonalenie neofity poprzez wylanie Ducha Świętego. Proces inicjacji chrześcijańskiej kończył się uroczystym uczestnictwem w Eucharystii.⁹⁴

Dzieła św. Ambrożego stanowią ważne świadectwo kształtowania się katechumenatu na zachodzie w IV i V wieku. Przemiany społeczne warunkowały modyfikację także tej instytucji, w kontekście jej struktury, funkcjonowania oraz etapów, w tym względnie właściwe poznanie procesu ewolucji katechumenatu jest możliwe dzięki pismom św. Ambrożego.

1.8. INSTYTUCJA KATECHUMENATU UKSZTAŁTOWANEGO W AFRYCE WEDŁUG ŚW. AUGUSTYNA

W dziele *De catechisandis redibus* św. Augustyn wykłada strukturę oraz obrzędy katechumenatu, przedstawia ponadto szczegółowy opis przygotowania pre-katechumenalnego. Pod względem historycznym niezwykle istotne są przekazy traktujące właśnie o przygotowaniu przedwstępnym, bowiem dzieło wskazuje na zastosowanie różnorodnych form nauczania z uwzględnieniem pochodzenia oraz stopnia rozwoju intelektualnego kandydatów.⁹⁵

Nauczanie początkowe kierowane było do dorosłych, którzy wyrażali chęć wstąpienia do wspólnoty Kościoła. Celem nauczania było poznanie ogólnych zasad chrześcijaństwa oraz motywów właściwych dla przyjęcia sakramentów.⁹⁶ *Rudes*, odbywali szereg katechez stanowiących kerygmat o historii zbawienia, dokonanej przez Jezusa Chrystusa. Forma głoszenia Słowa Bożego była dostosowana do kategorii, do której kandydaci zostali zakwalifikowani.⁹⁷

Św. Augustyn wyróżnił trzy podstawowe grupy podmiotów. Pierwszą grupę stanowili analfabeci, do których należało zwracać się prosto i przejrzyście, tak aby w sposób dla nich zrozumiały, dokonać wyłożenia celu wiary. Drugą grupę, tworzyły osoby charakteryzujące się ponadprzeciętnymi zdolnościami

⁹³ AMBROISE DE MILAN, *De mysteriis...*, s. 34.

⁹⁴ S. CZERWIK, *Święty Ambroży - mistagog starożytnego Kościoła...*, s. 30-33.

⁹⁵ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 84.

⁹⁶ AUGUSTYN, *De catechisandis rudibus*, XXVI, nr 50, [w:] *Pisma katechetyczne*, tłum. W. BUDZIK, Warszawa 1952, s. 65-66.

⁹⁷ J. GLIŚCIŃSKI, *Komunikacja międzypersonalna w katechezie na podstawie „De catechisandis rudibus” św. Augustyna*, *Vox Patrum* 10 (1990), t. XVIII, s. 126-127.

intelektualnymi, które zachęcano do lektury dzieł katolickich oraz ich pogłębionej refleksji. Trzecią grupę, stanowiły zaś osoby obdarzone wiedzą, lecz zarozumiałe, które należało roztropnie nakierować na poznanie prawdy zawartej w Piśmie Świętym.⁹⁸

W dalszej części dzieła św. Augustyn zaznacza także, iż należy właściwie dostosować formę głoszenia katechezy, gdy kierowana jest do kandydatów pochodzenia żydowskiego lub pogańskiego. W pierwszym przypadku akcentując wypełnienie prorocत्व mesjańskich, zaś w drugim skupiając się na aspekcie Boga Stworzyciela Świata oraz historii zbawienia dokonanej przez Syna Bożego.⁹⁹ Katechezy początkowo głoszone były grupowo, by następnie przejść do spotkań indywidualnych, które służyły ujawnieniu pobudek kandydatów. Pozytywne przejście egzaminu skutkowało włączeniem do grona katechumenów.¹⁰⁰

Katechumeni zostawali włączani do wspólnoty wiernych obrzędami przyjęcia, w ten sposób stawali się chrześcijanami, jeszcze przed przyjęciem chrztu. Specjalna pozycja katechumenów wynikała z przyjętego rozróżnienia chrześcijan na *fides* oraz *catecumeni*.¹⁰¹

Obrzędy przyjęcia składały się z naznaczenia czoła znakiem krzyża i dmuchania w twarz. *Signatio* stanowiło widoczny znak przynależności do Chrystusa. Św. Augustyn wskazywał na występującą, w tym zakresie analogię między Starym Testamentem, w którym wierny poprzez obrzezanie, otrzymywał znak przynależności na ukrytej części ciała, a Nowym Testamentem, w którym znak przynależności, w postaci krzyża widniał na czole wyznawcy, będąc niezaprzeczalnym oraz jawnym potwierdzeniem członkostwa we wspólnocie wiernych.¹⁰² Zgodnie z przekazami naznaczenie było trwałe i rzeczywiste, pod względem formy przypominające tatuaż.¹⁰³ *Exsufflatio* służyło zaś wypędzeniu szatana poprzez działanie Ducha Świętego.¹⁰⁴

Św. Augustyn, jako pierwszy przekazuje także świadectwo występowania rytu podania soli. Ryt ten zaczerpnięty został ze Starego Testamentu i charakteryzował się bogatą symboliką odnoszącą się do oczyszczenia, przyjęcia do wspólnoty oraz zapowiedzi udziału w Eucharystii.¹⁰⁵

⁹⁸ AUGUSTYN, *De catechisandis...*, VII, nr 11, s. 15-17.

⁹⁹ A. ECKMANN, *Chrzest w nauczaniu św. Augustyna*, [w:] *Chrzest - nowość życia*, Lublin 1992, s. 49 - 55.

¹⁰⁰ AUGUSTYN, *De catechisandis...*, V, nr 9, s. 12-14.

¹⁰¹ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 85.

¹⁰² T. MAERTENS, dz. cyt., s. 123.

¹⁰³ B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego...*, s. 110-112.

¹⁰⁴ W. SCHENK, dz. cyt., s. 30-32.

¹⁰⁵ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 86.

Dzieła św. Augustyna nie pozwalają określić okresu trwania dalszego przygotowania, wskazują jednak, iż rozpoczynał się wraz z Wielkim Postem. Katechumenat właściwy rozpoczynał się od zapisania w *księdze Kościoła* imienia do chrztu.¹⁰⁶ Okres katechumenatu wypełniony był codziennymi katechezami, w których katechumeni uczestniczyli wraz z poręczycielami. W czasie katechez *audientes* podlegali formacji moralnej i doktrynalnej. W okresie bezpośrednio poprzedzającym Wielkanoc katechumeni przyjmowali, także błogosławieństwa oraz egzorcyzmy. Zobligowani byli także do modlitw i postów, przygotowujących ich na przyobleczenie się w nowego człowieka.¹⁰⁷

Najważniejszym wydarzeniem poprzedzającym przyjęcie chrztu było przekazanie katechumenom *symbolu wiary* oraz *Modlitwy Pańskiej*. Badania wskazują, iż przekazanie odbywało się w IV lub V niedzielę Wielkiego Postu, zaś publiczna recytacja treści miała miejsce podczas Niedzieli Palmowej.¹⁰⁸

Triduum Paschalne stanowiło kulminację obrzędów oraz rytów związanych z przyjęciem chrztu. W Wielki Czwartek katechumeni zażywali kąpeli, zaś w Wielki Piątek i w Wielką Sobotę zobligowani byli do zachowania postu. Podczas Wigilii Paschalnej katechumeni wygłaszali przed biskupem *symbol wiary*, uczestniczyli w liturgii słowa, a także wyznawali wiarę w Trójcę Świętą, i wyrzekali się szatana.¹⁰⁹ Następnie w akompaniamencie śpiewu udawano się do baptysterium. Katechumeni wstępowali do basenu, w którym pozostawali do pasa zanurzeni w wodzie. Chrzest odbywał się poprzez trzykrotne wyznanie wiary złożone przed biskupem, połączone z dokonywanym przez niego polaniem wodą oraz formułą *Chrzczę Cię*.¹¹⁰

Po przyjętym chrzcie neofici przyjmowali ryty pochrzcielne, do których św. Augustyn zaliczał namaszczenie olejem krzyżma świętego, nałożenie białej szaty, naznaczenie znakiem krzyża oraz włożenie ręki.¹¹¹ Pierwszy z nich symbolizował włączenie do Kościoła, kolejne zaś związane były z otrzymaniem Ducha Świętego.¹¹² Zakończeniem celebracji liturgii chrztu był udział w uroczystej

¹⁰⁶ T. MAERTENS, dz. cyt., s. 116-118.

¹⁰⁷ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 87.

¹⁰⁸ AUGUSTYN, *De Symbolo sermo ad catechumenos* [w:] *Pisma katechetyczne*, tłum. W. Budzik, Warszawa 1952, s. 60-76.

¹⁰⁹ A. STENZEL, dz. cyt., s. 177-194.

¹¹⁰ A. HAMMAN, *Życie codzienne w Afryce Północnej w czasach św. Augustyna*, Warszawa 1989, s. 263-265.

¹¹¹ W. SCHENK, dz. cyt., s. 33-36.

¹¹² C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 87.

Eucharystii, podczas której neofici otrzymywali miód oraz mleko. Zwyczajem ludów afrykańskich było także chodzenie boso przez okres trwania oktawy.¹¹³

Dzieła św. Augustyna pozwalają odtworzyć proces formowania instytucji katechumenatu w Afryce z uwzględnieniem obrzędów, rytów i tradycji lokalnych.

¹¹³ A. HAMMAN, dz. cyt., s. 266-268.

OKRES ZANIKU INSTYTUCJI KATECHUMENATU

Po okresie rozkwitu katechumenatu przypadającym na IV-VI wiek, okres od VII wieku charakteryzował się stopniowym zanikiem tejże instytucji. Ów degradacja, podyktowana była zmianami podmiotowymi uobecnionymi w sakramencie chrztu. Coraz częstszą praktyką charakteryzował się bowiem chrzest dzieci, do rzadkości należało zaś udzielanie sakramentów inicjacyjnych osobom dorosłym.¹

Zważając na powyższe, Kościół podjął działania dostosowujące obrzędy katechumenatu do bieżącej sytuacji. Postanowiono ograniczyć ilość rytów, w których wymagany był aktywny udział katechumenów, zastępując je cyklicznie powtarzalnymi egzorcyzmami oraz modlitwami. Tradycyjna formuła została zatem pozbawiona takich elementów jak: rozbudowane skrutynia, pouczenia czy egzaminy. Ponadto ciężar odpowiedzialności za formację duchową został przeniesiony z samych katechumenów na ich rodziców i chrzestnych.²

Modyfikacjom podlegała także sama nauka katechetyczna, która koncentrowała się na podkreśleniu działania łaski w dzieciach. Dzieci zaś uznane zostały w tym zakresie za przedmiot działania Kościoła, nie zaś podmiot proszący o chrzest. Akcent formacji katechumenalnej został zatem przeniesiony na przygotowanie rodziców późniejszego wychowania religijnego potomstwa.³

Należy także zauważyć, iż analizowany okres charakteryzuje się, także nikłym udziałem wspólnoty lokalnej w obrzędach katechumenatu. Przeniesienie

¹ J. BOGUNIEWSKI, *Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce*, Kraków 2001, s. 144-145.

² S. CZERWIK, *Historyczno - liturgiczne podłoże Rytuału...*, s. 27.

³ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 110.

skrutyniów z niedzieli na dni powszednie spowodowało zobojętnienie Kościoła lokalnego na odbywające się w czasie katechumenatu celebracje.⁴

2.1. EWOLUCJA KATECHUMENATU W *SAKRAMENTARZU GALEZJAŃSKIM*

Sakramentarze, używane w Kościele od VII wieku stanowiły podstawowe źródło tekstów liturgicznych. Umieszczano w nich treść formularzy mszalnych, w tym liturgię obrzędów chrztu oraz kanon Mszy Świętej.⁵ Sakramentarze dzielono na galezjańskie, używane przez prezbiterów podczas liturgii parafialnej odprawianej w kościołach tytularnych oraz na gregoriańskie, służące do odprawiania liturgii papieskiej.⁶ W ramach typologii sakramentarzy galezjańskich wyróżnia się zaś *Gelasianum saeculi VIII* i *Gelasianum vetus*. Przywoływany, w niniejszym opracowaniu *Sakramentarz galezjański*, traktowany jest jako najstarszy zapis księgi mszalnej Kościoła rzymskiego.⁷

Analizowany *Sakramentarz* przedstawia katechumenat z przedziału VI-VII wieku. Stanowi on niezwykle istotne dzieło, bowiem przedstawia obrzędy chrzcielne dzieci. Używana przez autora terminologia katechumenalna, również znajduje odniesienie w kontekście dzieci, które to zostawały podawane do chrztu przez rodziców. Zważając na powyższe, do stania się *wybranym* nie wymagano przechodzenia kolejnych etapów katechumenatu, przeciwnie *wybrani* stawali się katechumenami.⁸ Podobnie, nie łączono już stosowania obrzędów z konkretnymi etapami katechumenatu, lecz udzielano ich podczas liturgii chrztu dzieci.

Galezjanum składa się z pięciu części przyporządkowanych do trzech epok, które to w swojej materii odnoszą się do instytucji katechumenatu. Wskazuje się, iż z pierwszej epoki pochodzą obrzędy przyjęcia do katechumenatu. Obrzędy te rozpoczynało zapisanie imienia w księdze, po którym następowało jego wyczytanie przez akolitę. Po wyczytaniu imienia, dziecko wstępowało do Kościoła, w którym prezbiter odmawiał modlitwy mające uczynić z *wybranych*, katechumenów.⁹

⁴ A. NOCENT, *I libri liturgici*, [w:] *Anàmnesis*, t. II, Torino 1978, s. 131-143.

⁵ E. BOURQUE, *Études sur les sacramentaires romain*, t. I, Roma 1949, s. 30-55.

⁶ J. BOGUNIOWSKI, dz. cyt., s. 71-72.

⁷ J. JANICKI, *Sakramentarz Galezjański. Zarys roli i znaczenia najstarszego Mszału Kościoła*, „Folia Historica Cracoviensia” 98 (1997), s. 139-150.

⁸ H. A. WILSON, *The Galesian Sacramentary. Liber Sacramentorum Romanae Ecclesiae*, XXX, Oxford 1894, s. 46-47.

⁹ A. CHAVASSE, *Le sacramentaire Gelasien, Sacramentaire presbytéral en usage dans les rites romains au VII siècle*, Tournai 1958, s. 171.

Pierwsza z modlitw *Omnipotens sempiterna Deus* nawiązuje do pierwotnego wezwania wiary. Zawierała także prośby o oddalenie ślepoty serca oraz sideł szatana, a także o napełnienie łaską mądrości oraz wzrostu duchowego. Sformułowania użyte w tekście modlitwy nakazują sądzić, iż była ona ściśle powiązana z rytym przyjęcia soli.¹⁰ Druga, *Praeces nostras* opierała się na naznaczeniu znakiem krzyża czoła katechumenów, których od tego momentu nazywano *electos*.¹¹ Następnie podczas modlitwy *Deus, qui humani generis* wznoszono prośby o uczynienie katechumenów *fili promissionis*, czyli dziećmi obietnicy. W związku z powyższym trzecią modlitwę należy uważać za ściśle związaną z zapisaniem imienia, bowiem symbolicznie odnosiła się do zapisania go przez Boga w księdze życia.¹²

Następnie przystępowano do rytu podania soli. W pierwszej kolejności dokonywano jej błogosławieństwa oraz egzorcyzmu. Ryt ten miał przyczynić się do wypędzenia szatana, a także stać się lekarstwem dla duszy katechumena. Po podaniu soli następowała modlitwa *Deus Patrum nostrorum*, w ramach której wskazywano, iż sól stanowi pokarm zapowiadający Eucharystię.¹³ Po zakończeniu wyżej wymienionych obrzędów katechumeni byli już włączeni do wspólnoty Kościoła.

W niedzielę skrutyniów udzielano egzorcyzmów połączonych z włożeniem ręki. W *Sakramentarzu galezjańskim* został zawarty bogaty przekaz dotyczący egzorcyzmów. Dzieło, ukazywało występowanie trzech grup modlitw, dodatkowo zróżnicowanych ze względu na podmiot przyjmujący.¹⁴

Pierwszy egzorcyzm nad mężczyznami *Deus Abraham, deus Isaac, deus Iacob* zaniósł prośbę o doprowadzenie katechumena do chrztu oraz wezwanie szatana do oddania czci Trójcy Świętej poprzez opuszczenie katechumena. Drugi *Audi maledicte satana* stanowił formę zaklinania szatana do odstąpienia od Sług Bożych i wezwanie go do oddania czci Duchowi Świętemu, uświęcającemu źródło wody chrzcielnej, gdzie dokona się ostateczne oczyszczenie. Trzeci *Exorcizo te, immunde spirytus* był rozkazem odstąpienia od katechumenów stosowanym w imię Chrystusa chodzącego po wodzie. Przejście po wodzie stanowiło bowiem symbol pokonania złego ducha.¹⁵

Analogicznie również w przypadku kobiet stosowano trzy egzorcyzmy. Pierwszy *Deus caeli, deus terrae* zawierał prośbę o doprowadzenie do łaski chrztu.

¹⁰ T. MAERTENS, dz. cyt., s. 186-196.

¹¹ C. VOGEL, *La signation dans l'Église des premières siècles*, "La Maison - Dieu" 76 (1963), s. 37-51.

¹² H. A. WILSON, dz. cyt., XXXIII, s. 48-50.

¹³ A. NOCENT, *I tre sacramenti...*, s. 49-51.

¹⁴ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 99.

¹⁵ T. MAERTENS, dz. cyt., s. 235-237.

Drugi *Deus Abraham, deus Isaac, deus Iacob* odwoływał się do starotestamentalnej historii Zuzanny oraz ponownie zanosił prośby o uwolnienie od wpływu szatana. Wreszcie, trzeci *Exorcizo te, immunde spirytus* przedstawiał odniesienie do wskrzeszenia Łazarza, jednocześnie wskazując na chrzest, jako narzędzie przejścia ze śmierci do życia.¹⁶

Egzorcyzmy, kończyła modlitwa *Aeternam ac iustissimam pietatem*, kierująca prośby do Boga o oświecenie światłem, a także oczyszczenie oraz uświęcenie połączone z zachowaniem nadziei.¹⁷ Należy pamiętać, iż wykonywaniu egzorcyzmów towarzyszyły, także różnorodne obrzędy, wśród których należy wymienić: znaczenie znakiem krzyża, dmuchanie, włożenie ręki czy podanie soli.¹⁸

Kolejny obrzęd stanowiło przekazanie *symbolu* oraz *Modlitwy Pańskiej*. Przed obrzędem następowało *praefatio* będące pouczeniem o znaczeniu chrztu, jako znaku nawrócenia.¹⁹ Następnie akolita, kładąc dłonie na głowie dziecka, pytał o wybór języka, w którym zostanie złożone wyznanie wiary. W zależności od dokonanego wyboru akolita odśpiewywał *symbol wiary* w języku greckim lub łacińskim. Zadaniem akolity, było także wyjaśnienie treści *symbolu*, ze szczególnym uwzględnieniem skutków sakramentu oraz umocnieniem katechumenów w wytrwałości w wierze.²⁰

Przed przekazaniem *Modlitwy Pańskiej*, kapłan wygłaszał teologiczny komentarz, nawiązując do przekazania modlitwy przez Chrystusa gronu Apostołów. Zaś po odmówieniu modlitwy, nauczał o znaczeniu każdej z zawartej w niej prośb, wskazując, iż ufne wezwanie pozwala katechumenom włączyć się do wspólnoty dzieci Bożych.²¹

Po przekazaniu symbolu następowało jego zwrócenie, połączone z egzorcyzmem *Nec te latet, satanas*. Egzorcyzm głoszony był w imię Ducha Świętego, będąc ostatecznym rozkazem opuszczenia przez szatana tego, który został wezwany przez Chrystusa do łaski chrztu.²² Następnie kapłan dokonywał rytu *Effeta*. W ramach obrzędu znaczone śliną uszy oraz nozdrza katechumenów, a także namaszczano ich olejem egzorcyzmu. Ostatnim etapem było wyrzeczenie się szatana, które ze względu na wiek przyjmujących, zastępczo składane było przez ich rodziców. Następnie kapłan, trzymając dłonie na głowie dziecka, ponownie

¹⁶ H. A. WILSON, dz. cyt., XXXI, s. 47.

¹⁷ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 101.

¹⁸ T. MAERTENS, dz. cyt., s. 234.

¹⁹ S. CZERWIK, *Historyczno - liturgiczne podłoże Rytuału...*, s. 27-29.

²⁰ H. A. WILSON, dz. cyt., XXXV, s. 53-57.

²¹ A. NOCENT, *I tre sacramentii...*, s. 50-52.

²² H. A. WILSON, dz. cyt., XXXVIII, s. 63-69.

wypowiadał treść *symbolu wiary*, dokonując tym samym jego oddania. Po dokonaniu przywołanych obrzędów *electi* byli odsyłani.²³

Przed udzieleniem chrztu następowało błogosławieństwo wody. *Sakramentarz galezjański* przedstawia w tym względzie bogatą naukę teologiczną. Przedstawiając odniesienia do wydarzeń biblijnych, ukazuje oczyszczające, odradzające oraz niszczące zło, działanie wody chrzcielnej.²⁴

Punktem kulminacyjnym celebracji było potrójne wyznanie wiary połączone z zanurzeniem w wodzie chrzcielnej. Szafarz sakramentu chrztu zadawał pytania dotyczące wiary w Trójcę Świętą, zmartwychwstania ciała, a także odpuszczenia grzechów, na które katechumen odpowiadał *Credo*.²⁵

Następnie neofici otrzymywali dary Ducha Świętego. Biskup, odmówiwszy modlitwę prosił o zstąpienie Ducha Świętego, po czym zmaczał neofitów olejem krzyżma.²⁶

Ostatnim etapem procesu celebracji sakramentów inicjacji chrześcijańskiej przywoływanym w *Sakramentarzu galezjańskim* była Eucharystia. Zgodnie z obrzędem uczestniczyli w niej neofici oraz całe zgromadzenie, określane mianem *familii*.²⁷

Sakramentarz galezjański, w tekstach pochodzących z drugiej i trzeciej epoki powstawania obrzędów inicjacyjnych prezentuje także odrębne obrzędy. W tekstach przynależnych do drugiej epoki została zawarta liturgia chrzcielna dla sakramentu udzielanego w sobotę poprzedzającą Zesłanie Ducha Świętego. Ponadto wskazane teksty uzupełniają liturgię o nieznanie wcześniej modlitwy, w tym modlitwę nad chorymi czy opętanymi katechumenami.²⁸

Z kolei teksty z trzeciej epoki wskazują na obrzęd oparty na nauce o znaczeniu Ewangelii. Cztery księgi Ewangelii zostawały wnoszone w uroczystej asyście do Kościoła, gdzie odczytywano ich początkowe fragmenty. Następnie kapłan, wykładając zgromadzonym istotę ich treści w kontekście życia chrześcijanina, odwołując się do symboliki czterech ewangelistów. Obrzęd ten stanowił otwarcie katechumenów na Dobrą Nowinę oraz zapowiadał ich bliskie odrodzenie w sakramencie chrztu.²⁹

²³ TAMŻE, XLI - XLIII, s. 74-79.

²⁴ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 105-106.

²⁵ H. A. WILSON, dz. cyt., XLV, s. 88-90.

²⁶ TAMŻE, XL, s. 69 - 72.

²⁷ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 107.

²⁸ A. NOCENT, *I tre sacramentii...*, s. 55-56.

²⁹ A. CHAVASSE, dz. cyt., s. 169.

Galezjanum stanowi nieocenione źródło historycznej wiedzy z zakresu liturgii katechumenatu, a także celebracji sakramentu chrztu towarzyszących mu pozostałych sakramentów inicjacyjnych. Dokument, określa sprecyzowane zadania szafarzy oraz grup wiernych. Ponadto *Galezjanum* przedstawia katechumenat dostosowany dla niemowląt. Prezentowany proces zakłada rezygnację ze wszystkich części wymagających czynnego udziału kandydatów. Katechumenat został zatem ograniczony do obrzędu przyjęcia, zapisania imienia oraz rytu soli i egzorcyzmów. W związku z powyższym *Sakramentarz Galezjański* stanowi bogaty zarys problematyki katechumenatu niemowląt.³⁰

2.2. ODMIENNY MODEL FUNKCJONOWANIA KATECHUMENATU UKAZANY W *ORDO ROMANUS XI*

Ordines Romani to zbiory norm liturgiczno-dydaktycznych. Zawarte w zbiorze normy dotyczyły głównie przebiegu sprawowania obrzędów przez papieża. Metodologicznie zostały podzielone na *ordines* liturgiczne, zawierające reguły z zakresu sprawowania liturgii oraz *ordines* dydaktyczne, które dodatkowo porządkowały reguły z zakresu prawno-liturgicznego.³¹

W toku badań naukowców wyodrębniono dodatkową klasyfikację analizowanych zbiorów, porządkującą je ze względu na rodzinę pochodzenia. W tym zakresie wyróżnia się *ordines* pochodzenia rzymskiego zaliczane do rodziny A, a także *ordines* charakteryzujące się implikacjami franko-germańskimi, które odpowiednio przyporządkowano do rodziny B.³²

Powyższa klasyfikacja odpowiada praktyce adaptacji opisywanych norm. *Ordo romanus XI* uznawane jest bowiem za jeden z najstarszych zbiorów z cyklu *Ordines Romani*, prezentując praktykę liturgiczną stosowaną w Rzymie w VII wieku.³³ Następnie na przełomie VIII oraz IX, ów praktyka została przejęta przez Królestwo Franków. Proces implikacji zbioru w Królestwie pozwolił zachować rdzeń norm rzymskich, które zostały jednak poddane odpowiednim modyfikacjom, adaptującym ogólne wskazania do specjalnych warunków.³⁴

³⁰ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 109.

³¹ J. BOGUNIEWSKI, dz. cyt., s. 146.

³² B. NADOLSKI, *Liturgika. Sakramenty. Sakramentalia. Błogosławieństwa*, t. II, Poznań 1992, s. 163-165.

³³ H. SCHMIDT, *Introductio in liturgiis Occidentalem*, Freiburg 1960, s. 260.

³⁴ B. KLEINHEYER, *Sakramentliche Feiern. Die Feiern der Eingliederung in die Kirche*, Regensburg 1989, s. 103.

Ordo XI zawiera normy dostosowane do nowej sytuacji, w której nastąpiła zmiana podmiotu chrztu z dorosłego na niemowlę. Występujące, w poprzednich wiekach rozbudowane etapy katechumenatu, nie miały tutaj już zastosowania.³⁵ Sytuacja pastoralna zmusiła zatem prawodawcę kościelnego do przeniesienia akcentu katechetycznego z podmiotu przyjmującego, na rodziców oraz chrzestnych, ukonstytuowanych, jako podmioty odpowiedzialne za przyszłe wychowanie dziecka w wierze.³⁶

Ordo XI prezentuje opis siedmiu skrutyniów, stanowi zatem rozwinięcie trzech skrutyniów występujących w *Galezjanum*. Rozbudowanie ilości skrutyniów do siedmiu podyktowane było chęcią podkreślenia działania łaski w dzieciach oraz odpowiedniego przygotowania rodziców i chrzestnych do późniejszego wychowania religijnego ochrzczonych.³⁷ Podążając za stanowiskiem Nocenta, można także uznać, iż ów zwiększenie ilości skrutyniów opartych na modlitwach i egzorcyzmach stanowiło troskę Kościoła o odpowiednie przygotowanie niemowląt, dla których niedostępne były tradycyjne katechezy.³⁸

Analizowany zbiór wprowadził zatem wiele zmian w obszarze formacji katechumenalnej. Nadal za podstawowy sposób formacji przyjmowało się skrutynia, które jednak należy uznać za znacząco ograniczone w swoim znaczeniu oraz roli, względem stanu pierwotnego.³⁹ Część zawartych w nich obrzędów powtarzała się. Skrutynium drugie i czwarte, a także piąte oraz szóste opierały się jedynie na analogicznym powtarzaniu egzorcyzmów. Wyróżniające były zatem odpowiednio skrutynium pierwsze, trzecie oraz siódme. Ponadto obrzędy zostały przeniesione z niedzieli na dni powszednie, tym samym udział w nich wspólnoty wiernych uległ znaczącemu ograniczeniu.⁴⁰ Zważając na powyższe, choć skrutynia zachowały swoją symboliczną nazwę w rzeczywistości, zawierały jedynie nieznaczące pozostałości dawnych obrzędów.

Po analizie ogólnego zarysu zbioru należy wyłożyć istotę skrutyniów wyróżniających, świadczących o unikalności obrzędu. Pierwsze skrutynium, odbywało się w środę w trzecim tygodniu Wielkiego Postu.⁴¹ Pierwsze zgromadzenie dzieliło się na dwie części, koncentrujące się wokół Mszy Świętej. Obrzęd rozpoczął

³⁵ A. STENZEL, dz. cyt., s. 223-226.

³⁶ W. ŚWIERZAWSKI, *La profession de foi pendant la celebration baptismale de l'antique liturgie romaine*, "Analecta Cracoviensia. Studia Philosophico-Theologica" 29 (1997), s. 376-377.

³⁷ B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego...*, s.175-177.

³⁸ A. NOCENT, *I libri...*, s. 57-58.

³⁹ W. SCHENK, dz. cyt., s. 37.

⁴⁰ *Les Ordines Romani du haut moyen age, L'ordo XI*, t. II, nr 10 - 29, wyd. M. ANDRIEU, Louvain 1960, s. 371-376.

⁴¹ B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego...*, s. 179-183.

akolita, dokonując uroczystego przyjęcia kandydatów, połączone z zapisaniem imienia. Następnie prezbiter, wypowiadając odpowiednią formułę dokonywał naznaczenia czoła znakiem krzyża, po którym przystępowano do włożenia rąk. Część pierwsza kończyła się podaniem kandydatowi soli mądrości, będącej pierwszym pokarmem i zapowiedzą uczytu Eucharystycznej.⁴²

Część druga pierwszego skrutynium, rozpoczynająca się tuż po kolekcie nie dotyczyła już kandydatów, lecz katechumenów. Akolita wzywał ich imiennie, aby uroczysto wstąpili do Kościoła, w którym następowało ponowne znaczenie znakiem krzyża, dokonywane przez rodziców. Czynność tę powtarzało także trzech akolitów, którzy następnie odmawiali nad dziećmi egzorcyzm.⁴³ Ostatni znak krzyża wykonywał prezbiter, który odmówiwszy modlitwę nad katechumenami, wzywał ich do opuszczenia Kościoła. Ta procedura związana była z obowiązującym przekonaniem, w ramach którego katechumenów nie można było traktować jako godnych do uczestnictwa w Eucharystii.⁴⁴ *Ordo XI* prezentuje także interesującą kolejność udzielania obrzędów, które zawsze należało rozpoczynać od chłopców.

Drugim spośród trzech charakterystycznych skrutyniów zawartych w *Ordo XI* jest skrutynium trzecie. Skrutynium to odbywało się w czwartym tygodniu Wielkiego Postu i składało się z trzech obrzędów.⁴⁵ Jego nauka koncentrowała się na otwarciu katechumenów i ich opiekunów na słuchanie Ewangelii, a także właściwe zaznajomienie się z prawdą wiary, poprzez podkreślenie znaczenia Słowa Bożego oraz *Credo* i *Ojciec Nasz*.⁴⁶

Liturgia trzeciego skrutynium była zatem bogata w czytania, akcentujące potrzebę nawrócenia oraz przymierza z Bogiem. Po czytaniach następowało uroczyste przekazanie Ewangelii, określane jako *in apertione aurium*.⁴⁷

Drugim obrzędem trzeciego skrutynium było przekazanie *traditio symboli*, poprzedzone wykładem na jego temat, czynionym przez kapłana.⁴⁸ Katechumenów wzywano do szczerego i pełnego nawrócenia oraz prawdziwego przyjęcia wiary. W ramach *expositio symboli* kapłan wykazywał istotę *symbolu wiary*, wskazując, iż stanowi on streszczenie wiary Kościoła, które należy zapisać w sercu i zachować na całe życie.⁴⁹

⁴² A. STENZEL, dz. cyt., s. 173-175.

⁴³ *Les Ordines Romani...*, nr 7 - 14, s. 369-373.

⁴⁴ TAMŻE, nr 24 - 25, s. 375.

⁴⁵ W. SCHENK, dz. cyt., s. 38.

⁴⁶ A. STENZEL, dz. cyt., s. 227.

⁴⁷ B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego...*, s. 184.

⁴⁸ *Les Ordines Romani...*, nr 61-67, s. 418-424.

⁴⁹ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 116.

Następnie akolita, trzymając katechumena, śpiewał *symbol wiary*, odpowiednio w języku greckim oraz łacińskim. Należy zaznaczyć, iż *Ordo XI* wskazuje na odmawianie *Symbolu nicejsko-konstantynopolińskiego*, nie zaś *Symbolu Apostolskiego*. Warto także podkreślić, iż rozbudowane formuły katechumenatu poprzednich wieków, charakteryzujące się rozdzieleniem przekazania oraz oddania *symbolu wiary* na dwa odrębne etapy, nie mają już zastosowanie w *Ordo XI*, w którym zostały połączone w jeden obrzęd.⁵⁰

Ostatni obrzęd trzeciego skrutynium stanowiło przekazanie modlitwy *Pater Noster*. Przekazanie było poprzedzone wprowadzeniem traktującym o jego istocie oraz znaczeniu. Kapłan omawiał poszczególne wezwania zawarte w modlitwie, jednocześnie nawołując do ich zachowania i przestrzegania.⁵¹ Po powyższym następowało odesłanie katechumenów.⁵²

Głębszą analizę należy poczynić, także w kontekście siódmego skrutynium. Odbywało się ono w Wielką Sobotę i koncentrowało się wokół udzielenia egzorcyzmu. Po uczynieniu znaku krzyża oraz włożeniu rąk następował egzorcyzm *Nec te latet, Satanas*. Po egzorcyzmie następował obrzęd otwarcia zmysłów katechumenów poprzez dotknięcie śliną ich uszu oraz nozdry.⁵³ Obrzędem kończącym siódme skrutynium było *redditio symboli*, polegające na recytowaniu przez kapłana treści *symbolu wiary*. Obrzęd ten stanowił zakończenie katechumenatu.⁵⁴

W *Ordo XI* nie został zawarty precyzyjny opis celebracji sakramentów inicjacyjnych. Zbiór nie podaje treści formuły chrztu ani sposobu jego udzielania. Jednak przytaczając za B. Kleinheyera należy uznać, że w przywołanym czasie chrztu w zwyczajnych warunkach udzielano przez zanurzenie.⁵⁵ Celebacja chrztu odbywała się w ramach Wigilii Paschalnej. Nieodłącznym elementem liturgii było zaś błogosławieństwo świecy paschalnej oraz odczytanie 12 czytań z Pisma Świętego.⁵⁶

Następnie biskup wraz z asystą duchowieństwa, udawał się do źródła wody chrzcielnej. Podczas błogosławieństwa wody, biskup dolewał święte krzyżmo do źródła, następnie powstałą substancją kropił wiernych, a także chrzcielnicę.⁵⁷ Po dokonanych błogosławieństwach przystępowano do udzielenia chrztu, ceremonię rozpoczynał biskup, udzielając chrztu kilkorgu dzieciom, po czym pozostałym

⁵⁰ H. SCHMIDT, dz. cyt., s. 253.

⁵¹ B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego...*, s. 185-186.

⁵² *Les Ordines Romani...*, nr 71, s. 426.

⁵³ TAMŻE, nr 84, s. 433.

⁵⁴ TAMŻE, nr 86 - 88, s. 434-435.

⁵⁵ B. KLEINHEYER, dz. cyt., s. 119.

⁵⁶ *Les Ordines Romani...*, nr 89, s. 436.

⁵⁷ TAMŻE, nr 93, s. 439-440.

katechumenom chrztu udzielali diakoni.⁵⁸ Po zanurzeniu kapłan namaszczał dzieci krzyżmem świętym.

Po przyjęciu przez katechumenów chrztu biskup przystępował do udzielenia im sakramentu bierzmowania. Celebrację rozpoczynało przekazanie dzieciom szat chrzcielnych. Po przywdzianiu szat, symbolizujących odrodzenie w czystości, biskup wznosił modlitwy o łaskę darów Ducha Świętego, które miały utwierdzić nowego człowieka w wierze i wspomóc go w chrześcijańskim postępowaniu. Następnie namaszczał czoło neofitów krzyżmem świętym.⁵⁹ *Ordo XI* w swoich przekazach podkreśla znaczącą rolę bierzmowania, jako sakramentu umacniającego chrzest.⁶⁰

Zbiór nie podaje szczegółowego opisu celebracji Eucharystii. Zawarte przekazy dotyczą jedynie konieczności zachowania postu eucharystycznego, który miał trwać dobę. Odnoszą się także, do obowiązku uczestnictwa we Mszy Świętej przez czas trwania tygodnia paschalnego.⁶¹

Konkludując, *Ordo XI* prezentuje odmienny od dotychczasowych model funkcjonowania katechumenatu. Zmiana w zakresie podmiotu przyjmującego chrzest z dorosłego na dziecko, spowodowała konieczność dostosowania do wskazanego podmiotu, drogi formacyjnej i związanych z nią obrzędów. Niemożliwymi do zastosowania okazały się rozbudowane, długoletnie nauki katechetyczne oraz egzaminy potwierdzające szczerą nawrócenia. Zważając na powyższe, należy zauważyć, iż akcent formacji katechumenalnej, został przeniesiony na podkreślenie skuteczności Boskiego działania, nie zaś osobistą przemianę.⁶²

2.3. DEGRADACJA INSTYTUCJI KATECHUMENATU W *PONTIFCALE ROMANO-GERMANICUM*

Pontificale Romano-Germanicum powstał w Moguncji około 950 r.⁶³ Księga została przyjęta w Rzymie, lecz z czasem rozpowszechniła się także na terenie całej Europy. Pod względem klasyfikacji treści uznawana jest za jeden ze zbiorów *Ordines*, dodatkowo wzbogacony o teksty dydaktyczne oraz eucharystyczne.⁶⁴

⁵⁸ W. Świerżawski, dz. cyt., s. 370-377.

⁵⁹ *Les Ordines Romani...*, nr 100, s. 445.

⁶⁰ TAMŻE, nr 102, s. 446.

⁶¹ TAMŻE, nr 103, s. 447.

⁶² C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 120.

⁶³ J. BOGUNIOWSKI, dz. cyt., s. 162.

⁶⁴ A. NOCENT, *I libri...*, s. 165-167.

Pontyfikat rzymsko-germański opisuje dwa typy rytuałów chrztu. Pierwszy przedstawia siedem skrutyniów odpowiednio rozłożonych w czasie trwania katechumenatu, z kolei drugi obejmuje obrzędy skoncentrowane w ramach jednego wydarzenia liturgicznego.⁶⁵

Zgodnie z tradycją, skrutynia odbywały się w Wielkim Poście. Całą liturgię sprawował zaś biskup w asyście prezbiterów, diakonów oraz akolitów. Skrutynium rozpoczynało się od zapisania imienia, po którym przystępowano do wyznania wiary i wyrzeczenia się szatana. Następnie katechumeni byli znaczeni znakiem krzyża oraz przyjmowali znamię daru Ducha Świętego.⁶⁶ Kolejnym etapem było podanie dzieciom soli, nad którą wcześniej odmówiono egzorcyzm. Po jej przyjęciu katechumeni opuszczali Kościół, do którego powracali po uprzednim wezwaniu dokonywanym przez akolitę. Dzieci zostawały ponownie znaczone znakiem krzyża, tym razem zarówno przez akolitów, jak i przez rodziców oraz chrzestnych. Wskazanemu obrzędowi towarzyszyły przypisane doń modlitwy, zróżnicowane ze względu na podmiot przyjmujący.⁶⁷ Nad dziewczynkami odmawiano modlitwę *Deus Abraham*, nad chłopcami zaś *Audi, maledicte Sathanas*. Przywołane modlitwy łączone były z kolejnymi egzorcyzmami oraz włożeniem rąk.⁶⁸

Drugie skrutynium odbywało się w czwartym tygodniu Wielkiego Postu i stanowiło zasadnicze powtórzenie obrzędów wykonywanych w ramach pierwszego skrutynium. O jego specyfice świadczyły jedynie dodatkowe modlitwy odmawiane podczas Mszy Świętej.⁶⁹

Obrzędy składające się na trzecie skrutynium stanowiły kontynuację dwóch poprzednich. Elementem charakterystycznym tej części było jednak akcentowanie istoty słowa Bożego. Trzecie skrutynium zawierało bowiem obrzęd przekazania Ewangelii, a także *Credo* oraz *Modlitwy Pańskiej*. Podobnie, jak w *Ordo XI* przekazanie *symboli* było poprzedzone odpowiednią nauką katechetyczną, wyjaśniającą ich sens i wskazania. Następnie treść *symbolu wiary* była odśpiewywana przez akolitę, co stanowiło podsumowanie zasadniczych obrzędów przyporządkowanych do trzeciego skrutynium.⁷⁰ Na zakończenie następowało odesłanie katechumenów, polegające na przeniesieniu dzieci przez rodziców, poza teren

⁶⁵ *Le Pontifical Romano - Germanique du dixième siècle*, t. II, XCIX nr 85-110, wyd. C. VOGEL, R. ELZE, Citta del Vaticano 1963, s. 25-28.

⁶⁶ TAMŻE, nr 88-90, s. 26.

⁶⁷ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 122.

⁶⁸ *Le Pontifical Romano - Germanique...*, CVII nr 99-107, s. 27-28.

⁶⁹ TAMŻE, nr 121-125, s. 30-31.

⁷⁰ TAMŻE, nr 145-149, s. 34-35.

Kościoła, a następnie powrócenie do niego w celu uczestniczenia we Mszy Świętej. Rodzice uczestniczyli w Eucharystii bez dzieci, bowiem katechumeni nie dostępowali prawa uczestnictwa w Najświętszej Ofierze.⁷¹

Występujące kolejno skrutynium czwarte, piąte oraz szóste stanowiło powtórzenie obrzędów zawartych w skrutynium pierwszym. W tym zakresie *Pontyfikał* wprowadził jednak pewne zastrzeżenie dotyczące terminu realizacji szóstego skrutynium stanowiąc, iż winno się ono odbywać w tygodniu poprzedzającym Paschę.⁷²

Siódme skrutynium odbywało się w Wielką Sobotę. Obrzęd rozpoczynało uroczyste wprowadzenie dzieci przez rodziców chrzestnych do Kościoła. Następnie kapłan znaczył czoło katechumenów znakiem krzyża oraz odmawiał nad nimi egzorcyzm. Po powyższym przystępowano do obrzędu *Effeta*, a także namaszczenia olejem krzyżma świętego piersi katechumenów. Na zakończenie siódmego skrutynium kapłan, nałożywszy rękę na głowę katechumenów, recytował *Credo in unum Deum*.⁷³

Liturgia chrztu rozpoczynała się od obrzędu poświęcenia światła, które następnie wraz z uroczystym śpiewem zostawało przeniesione do Kościoła. Po błogosławieństwie świec przystępowano do odczytania pięciu fragmentów czytań pochodzących ze Starego Testamentu. W dalszej kolejności biskup w asyście duchowieństwa, udawał się do źródła wody chrzcielnej, którą błogosławił. Podczas błogosławieństwa do źródła dodawano także olej krzyżma świętego.⁷⁴

Po dopełnieniu przypisanych obrzędów przystępowano do udzielania chrztu. Chrzest udzielany był przez biskupa oraz prezbiterów. Rozpoczynał się on od trzykrotnego pytania dotyczącego wyrzeczenia się szatana, po którym następowała seria trzech pytań z zakresu wiary w Trójcę Świętą. Ostatnim elementem poprzedzającym chrzest, było namaszczenie olejem krzyżma świętego piersi oraz barków katechumenów. Chrzest udzielany był poprzez trzykrotne zanurzenie, połączone z formułą *Et tego te baptisio in nomine patris (intinguat semel) et filii (et intinguat secundo) et spiritus sancti (mergat tertio)*.⁷⁵

Pontyfikał zawiera także swoistego rodzaju ciekawostkę związaną z celebracją sakramentu chrztu. Występujące w jednej z rubryk *pontyfikału* normy, nakazują zachować odpowiednie ułożenie dziecka, względem kierunków geograficznych, podczas przyjmowania sakramentu. Zapis wskazuje, iż głowę dziecka należy

⁷¹ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 123.

⁷² TAMŻE, s. 124.

⁷³ *Le Pontifical Romano - Germanique...*, CVII nr 340-344, s. 77-78.

⁷⁴ TAMŻE, nr 345-362, s. 78-81.

⁷⁵ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 124.

pierwotnie skierować na wschód, by następnie przekierować ją na południe, zakończywszy zaś na północy.⁷⁶

Neofitom bezpośrednio przy przyjęciu przez nich chrztu, udzielane było także bierzmowanie. W zakresie konieczności przyjęcia wspomnianego sakramentu niezwykle istotne było wskazanie zawarte w pontyfikale, stanowiące, iż każdy, kto przyjął chrzest, winien także otrzymać bierzmowanie. Obrzędy konfirmacji koncentrowały się wokół gestu włożenia rąk oraz modlitw o Ducha Świętego. Modlitwami wznoszono prośby o zstąpienie Ducha Świętego na ochrzczonych, który poprzez swoje dary miałby umacniać ich, a także chronić na drodze do świętości. Po zakończonych modlitwach biskup namaszczał czoła neofitów oraz przekazywał im znak pokoju. Obrzędem kończącym bierzmowanie było udzielenie błogosławieństwa wiernym.⁷⁷

Na zakończenie, neofici otrzymywali Komunię Świętą. *Pontificale Romano-Germanicum* nie przedstawia szczegółowego opisu tej części celebracji. Ogranicza się jedynie do podania obowiązku przestrzegania postu eucharystycznego, zakazując spożywania jakiegokolwiek pokarmu przed przyjęciem Komunii Świętej. Wskazuje także na obowiązek codziennego uczestnictwa we Mszy Świętej podczas trwania tygodnia paschalnego.⁷⁸

Zawarte w *Pontyfikale rzymsko-germańskim* obrzędy dotyczące okresu katechumenatu determinują wniosek o degradacji instytucji katechumenatu. Wieloletni okres przygotowawczy został ograniczony do skromnych pouczeń, zaś rozbudowana liturgia obrzędów oraz rytów została uproszczona do podstawowych modlitw i egzorcyzmów. Choć w *Pontyfikale* zauważalny jest jeszcze szczątkowy wpływ historycznego katechumenatu, objawiający się choćby w zachowaniu tradycyjnej kolejności przyjmowania sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, to trudno jest jednak doszukiwać się w nim wykładów teologicznych, mistagogicznych czy katechetycznych. Rezygnacja z rozbudowanej formy nauk formacyjnych podyktowana była przede wszystkim faktem, iż sakrament chrztu przyjmowały dzieci, które w dużej mierze pochodziły z rodzin chrześcijańskich, odpowiednio przygotowanych do wychowania potomstwa zgodnie z wiarą oraz nauką Kościoła.⁷⁹

⁷⁶ J. MIAZEK, *Rękopiśmienne pontyfikaly przedtrydenckie*, „Warszawskie Studia Teologiczne” XXXI 4 (2018), s. 135-137.

⁷⁷ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 125.

⁷⁸ *Le Pontifical Romano - Germanique...*, CVII nr 389-396, s.84-85.

⁷⁹ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 125-126.

2.4. ZANIK TRADYCYJNEGO KATECHUMENATU — RYTUAŁ RZYMSKI

Rytuał Rzymski będący owocem prac Soboru Trydenckiego został promulgowany w 1614 roku. Dokument ten był ostatecznym potwierdzeniem zaniku instytucji katechumenatu, bowiem zawarte w nim normy, nie przewidywały występowania etapów przygotowawczych do przyjęcia chrztu. Sam zaś obrzęd chrztu skoncentrowany był w ramach jednego aktu.⁸⁰ Ponadto liturgia chrztu dorosłych nie różniła się w nim zasadniczo od obrzędów sprawowanych podczas udzielania chrztu niemowlętom.⁸¹ W tym względzie porzucono zatem koncepcję długoletniej formacji katechetycznej, na rzecz krótkiego wprowadzenia dotyczącego nauki o Trójcy Świętej.⁸²

W *Rytuale Rzymskim* nie zachowano tradycyjnych obrzędów towarzyszących konkretnym etapom katechumenatu. Zrezygnowano z rozbudowanych skrutyniów czy powtarzanych cyklicznie egzorcyzmów. Porzucono także starożytną koncepcję łączenia etapów przygotowania katechumenalnego z właściwymi celebracjami liturgicznymi.⁸³

Normy zawarte w *Rytuale* nie konkretyzowały czasu trwania okresu przygotowującego do przyjęcia chrztu. Wskazywały jedynie, iż przygotowanie to winno odbywać się w sposób wolny oraz świadomy. Ponadto, od katechumena wymagano wyrażenia szczerego żalu za grzechy.⁸⁴

Odnosząc się do kandydatów do przyjęcia chrztu, *Rytuał* posługiwał się zamiennie sformułowaniami *catechumeni* oraz *electi*. W dokumencie określenie *catechumeni* zostało użyte po raz pierwszy, w stosunku do kandydatów, którzy przyjęli już obrzęd *signatio*. Jednocześnie *Rytuał* zakładał, iż stawanie się *electi* determinował obrzęd wprowadzenia do Kościoła, by następnie używać go także w odniesieniu do egzorcyzmów oraz obrzędów pochrzcielnych.⁸⁵ W zakresie terminologicznym odrębnością strukturalną charakteryzował się neofita. W tym względzie *Rytuał* wyraźnie określał, że do stania się *neophytus* oprócz zanurzenia w wodzie wymagane było, także przyjęcie namaszczenia krzyżem i nałożenie białej szaty.⁸⁶

⁸⁰ L. EISENHOFER, *Hanbuch der Katholischen Liturgik*, t. II, Freiburg 1933, s. 266-270.

⁸¹ *Rituale Romanum. Rituale Romanum Pauli V Pontificis maximi*, t. II cap. 3, nr 1 - 13, Ratisbonae 1925, s. 20-22.

⁸² B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego...*, s. 50-55.

⁸³ W. SCHENK, dz. cyt., s. 47-52.

⁸⁴ *Rituale Romanum...*, cap. 4, nr 1-11, s. 22-28.

⁸⁵ TAMŻE, nr 12-28, s. 28-36.

⁸⁶ TAMŻE, nr 29-42, s. 36-40.

W zakresie sprawowania liturgii chrztu *Rytuwał* określał, iż był on udzielany w Wielką Sobotę lub w Wigilię Zesłania Ducha Świętego. Zaś jego szafarzem był biskup oraz proboszcz, ewentualnie kapłan odpowiednio przez nich delegowany. Księga określa zatem podmiotowość szafarza zwyczajnego, któremu dodatkowo przyznaje prawo delegacji, choć z pewnymi ograniczeniami. Użyte bowiem w tekście określenia, nakazują wykluczyć możliwość zlecenia udzielenia chrztu diakonowi.⁸⁷

Rituale Romanum promulgowany przez Pawła V obowiązywał w obrocie prawnym ponad 300 lat. W tym okresie ulegał wielokrotnym modyfikacjom uwzględniającym jednak konieczność zachowania jego zasadniczej treści. Funkcjonowanie analizowanej księgi przyczyniło się jednak do całkowitego zaniku starożytnego katechumenatu, składającego się z rozbudowanych rytów oraz obrzędów liturgicznych. Zauważalny brak spójności terminologicznej, dodatkowo akcentował jego marginalne znaczenie.⁸⁸

2.5. DZIAŁALNOŚĆ MISYJNA ZMIERZAJĄCA DO PRZYWRÓCENIA KATECHUMENATU

Ograniczenie instytucji katechumenatu nie wpłynęło znacząco na funkcjonowanie wspólnoty wiernych w państwach chrześcijańskich, przysporzyło jednakże wiele problemów w działalności misyjnej. Misjonarze udzielali chrztu zarówno dzieciom, jak i dorosłym. Niestety pozbawienie możliwości adekwatnego wyłożenia kandydatom treści wiary oraz jej gruntownego przez nich przyjęcia skutkowało coraz większym zubożeniem.⁸⁹ Próbuąc zaradzić powstałej sytuacji, misjonarze podejmowali różnorodne inicjatywy służące pełniejszemu przygotowywaniu kandydatów do przyjęcia sakramentu chrztu, jednocześnie dostosowując je do zwyczajów regionalnych.

Misjonarze głoszący Dobrą Nowinę w Ameryce nie udzielali chrztu bez uprzedniego przygotowania, które jednak pod względem przekazywanej treści było przygotowaniem podstawowym. W ramach nauk przekazywano najważniejsze prawdy wiary katolickiej.⁹⁰ Kandydatom stawiane były także swoistego rodzaju wymagania. Przyjęcie do katechumenatu warunkowało wcześniejsze wyrzeczenie się pogaństwa, zwrot nabytych niezgodnie z prawem dóbr materialnych

⁸⁷ M. PASTUSZKO, *Prawo o sakramentach świętych*, t. I, Warszawa 1983, s. 99-100.

⁸⁸ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 128.

⁸⁹ C. KRAKOWIAK, *Reforma liturgii chrztu dorosłych z 1962 roku*, [w:] *Liturgia domus carissima*, red. A. DURAK, Warszawa 1998, s. 239-241.

⁹⁰ M. DUJARIER, *Krótką historia...*, s. 92-93.

oraz zawarcie ważnego małżeństwa. Niektóre dokumenty soborowe, w tym postanowienie Synodu w Limie z 1552 roku określało czas trwania katechumenatu, który powinien trwać miesiąc.⁹¹

Z kolei w 1538 roku w Ameryce Południowej zostały wydane zasady dotyczące pracy misyjnej, wśród których znalazły się także wytyczne z zakresu katechumenatu. Czas jego trwania został określony na 40 dni, podczas których należało zachowywać post, a także uczestniczyć w skrutyniach i przyjmować egzorcyzmu. Chrzczenie udzielane było zaś w Wielkanoc, niedzielę Zesłania Ducha Świętego, Objawienie Pańskie oraz w dniu wspomnienia św. Augustyna.⁹²

Odmienne działanie misyjne wygłądała na terenach azjatyckich. Sprawując tam posługę jezuita udzielali chrztu z pominięciem rozbudowanych nauk formacyjnych. Bardzo krótkie przygotowanie skutkowało słabą i niestabilną wiarą ochrzczonych. W związku z powyższym, święty Ignacy Loyola, pragnąc zaradzić tej nieprawidłowości, nakazał zakładać *domy katechumenatu*. Było to sformalizowane instytucje, w których kandydaci do przyjęcia chrztu przechodzili trzymiesięczną katechizację. Z czasem nauki głoszone przez misjonarzy były spisywane, tworząc katechizmy katechumenów.⁹³

Działania misjonarzy należy zatem określić, jako niesprecyzowane oraz niekonkretne. Wytyczne dotyczące przeprowadzania katechumenatu często pochodziły z różnych źródeł i były niedostosowane do lokalnych zwyczajów.⁹⁴

Sytuacja w tym względzie uległa zmianie dopiero po wydaniu *Instructiones ad munera Apostolica rite abeunda*. Dokument wydany przez Kongregację Rozkrzewiania Wiary stanowił kompendium postanowień synodów krajów misyjnych, odpowiednio zatwierdzonych przez Stolicę Apostolską. Instrukcja, określała, iż czas trwania katechumenatu wynosił 40 dni. W okresie przygotowawczym katechumeni podlegali procesowi wychowania religijnego, opartego na wykładzie założeń wiary katolickiej. Instrukcja wprowadziła także większą swobodę w kontekście wyboru dnia sprawowania sakramentu chrztu, nie wiążąc go już bezpośrednio z okresem Wielkiej Nocy.⁹⁵ Określiła także, iż podczas celebracji sakramentów należy przestrzegać obrzędów zawartych w *Rituale Romanum*.⁹⁶

⁹¹ J. BECKMANN, *L'initiation et la célébration baptismale dans les missions du 16e siècle à nos jours*, "La Maison - Dieu" 58 (1959), s. 50-53.

⁹² M. DUJARIER, *Krótko historia...*, s. 88-92.

⁹³ J. BECKMANN, dz. cyt., s. 53-54.

⁹⁴ J. CHRISTIAENS, *L'organisation du'un cetechumenat au 16e siècle*, "La Maison - Dieu" 58 (1959), s. 71-75.

⁹⁵ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 129.

⁹⁶ J. BECKMANN, dz. cyt., s. 55-57.

W okresie wprowadzania powyższych postanowień, na terenach misyjnych Azji doszło do wykształcenia swoistego katechumenatu, który pod względem strukturalnym stanowił instytucję kilku etapową. Rozpoczął się on od obrzędu *adoratio*, w ramach którego kandydat otrzymywał imię pochodzenia starotestamentalnego oraz zostawał formalnie dopuszczony do bezpośredniego przygotowania do przyjęcia sakramentów inicjacyjnych. W ramach 6-miesięcznego przygotowania katechumeni zostawali zaznajomieni z nauką Kościoła, a także sposobami modlitwy. Gdy stwierdzono także, iż przeszli szczerą przemianę życia udzielano im obrzędów wstępnych. Po przyjęciu wszystkich przypisanych prawem obrzędów katechumeni mogli uczestniczyć już we Mszy Świętej.⁹⁷

Cały okres przygotowawczy rozciągnięty był na około 2 lata, zaś przed samym przyjęciem chrztu *catechumeni* byli zobligowani do wysłuchania rekolekcji, wyjaśniających misteria chrześcijańskie. Podczas rekolekcji następowała także ponowna zmiana imienia, tym razem ze starotestamentalnego na chrześcijańskie. Okres katechumenatu kończyło przyjęcie chrztu. Sakrament chrztu udzielany był trzykrotnie w ciągu roku, w Wielkanoc, Zesłanie Ducha Świętego oraz w Narodzenie Pańskie.⁹⁸

Wypracowywanie własnych modeli katechumenatu świadczyło o niedostosowaniu norm odgórnych. Dostosowanie *Rytuału Rzymskiego* do przyjmowania chrztu przez dzieci, spowodowało całkowitą nieskuteczności jego treści w odniesieniu do chrztu dorosłych. W tej sytuacji misjonarze wykazywali własną inicjatywę zmierzającą do dostosowywania obrzędów do podmiotu przyjmującego oraz lokalnych zwyczajów. Nie występują jednak żadne wzmianki świadczące o próbie czerpania czy też przywracania katechumenatu starożytnego.⁹⁹

⁹⁷ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 129.

⁹⁸ L. EISENHOFER, dz. cyt., s. 270-278.

⁹⁹ M. DUJARIER, *Krótką historia...*, s. 92-93.

INSTYTUCJA KATECHUMENATU W DOKUMENTACH SOBORU WATYKAŃSKIEGO II Z UWZGLĘDNIENIEM POSOBOROWEGO NAUCZANIA KOŚCIOŁA

Przez blisko cztery wieki działalności Kościoła, katechumenat nie pełnił swojej zasadniczej funkcji. Związane z nim obrzędy i rytury, w sposób uproszczony zostały włączone do obrzędu przyjęcia chrztu.

Dopiero, podczas Soboru Watykańskiego II podjęto dyskusje dotyczącą przywrócenia tradycyjnej formy katechumenatu. Temat ten nie spotkał się pierwotnie z przychylnością Ojców Soborowych. Część z nich wskazywała marginalny aspekt teże instytucji, inni zaś dopatrywali się zupełnie niepotrzebnego powrotu do przeszłości. W toku dyskusji ostatecznie posłuch otrzymał jednak pogląd, w ramach którego katechumenat został uznany jako istotny element procesu inicjacji chrześcijańskiej.¹

Problematyka katechumenatu była żywo dyskutowana podczas prac nad *Konstytucją o Kościele* oraz *Konstytucją o Liturgii*. Znalazła także swoje odzwierciedlenie w postanowieniach *Dekretu o działalności misyjnej Kościoła*.

W czasie obrad Soboru Watykańskiego II Kościół stał przed wyzwaniem dostosowania zasad ewangelizacji do specyfiki krajów misyjnych oraz pogłębiającego się procesu dechrystianizacji. Przyjęte dokumenty, wypracowujące podstawowe założenia odradzające się instytucji stanowiły zatem początek głębokiej reformy myśli neokatechumenalnej.²

¹ *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II*, vol. I, pars II, nr 2, *Typis Polyglottis Vaticanis* 1970, s. 361.

² TAMŻE, nr 10, s. 169.

Vaticnaum II ostatecznie w reformie katechumenatu pokładał nadzieję na zwiększenie świadomości wiernych dorosłych, co do istoty sakramentów inicjacyjnych, wynikające z chęci udziału w zbawczym dziele Chrystusa.

Rozpoczęta na Soborze Watykańskim II reforma była następnie kontynuowana, znajdując swoje odzwierciedlenie w dokumentach Nauczycielskiego Urzędu Kościoła oraz w *Kodeksie Prawa Kanonicznego*. Należy zatem uznać, iż katechumenat w Kościele posoborowym stał się instytucją trwałą i sformalizowaną.³

3.1. KATECHUMENAT-POJĘCIE ORAZ CEL

Sobór Watykański II do instytucji katechumenatu odniósł się w *Konstytucji o Kościele* oraz dekreście *Ad gentes*. W obu dokumentach katechumenat przedstawiany jest jako narzędzie głoszenia Dobrej Nowiny, a także wezwanie do porzucenia starego życia i rozpoczęcia nowego, zgodnie z poznany orędziem zbawienia.⁴

Interpretowany w ten sposób katechumenat charakteryzuje się złożeniem z trzech czynników. Pierwszy odnosi się do wiary powstałej po zetknięciu z Ewangelią, drugi do pragnienia wejścia do wspólnoty Kościoła, trzeci zaś do powstałego związku z Kościołem. Próby sformułowania ogólnej definicji katechumenatu sprowadzały się zaś do określenia go, jako instytucji kościelnej, mającej za cel nawrócenie oraz formację wiary życia chrześcijańskiego, prowadzącej do przyjęcia sakramentów i przyjęcia do ludu Bożego.⁵

Opisując instytucję katechumenatu, *Vaticanum II*, określa go także mianem środka do celu, jakim jest wtajemniczenie chrześcijańskie. Nazywany jest drogą prowadzącą do złączenia z Chrystusem i Kościołem. Zadaniem katechumenatu jest towarzyszenie w procesie duchowej przemiany prowadzącej do rozpoczęcia autentycznie chrześcijańskiego życia. Zaś uwieńczeniem całego procesu katechumenatu jest przyjęcie sakramentów inicjacyjnych.⁶

Katechumenat właściwy rozpoczyna się od odkrycia wiary oraz chęci nawrócenia. Już samo pragnienie nawrócenia, dzięki działaniu łaski, determinuje współuczestniczenie w misterium śmierci i zmartwychwstania Chrystusa.

³ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 152.

⁴ *Konstytucja o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium*, nr 9, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. PRZYBYŁ, Poznań 2002, s. 51-52.

⁵ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat - katechumeni - Kościół w nauce Vaticanum II*, [w:] *Diligis me? Pasce*, red. S. CZERWIK, Sandomierz 2000, s. 435-438.

⁶ *Dekret o misyjnej działalności Kościoła Ad gentes divinitus*, nr 14, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. PRZYBYŁ, Poznań 2002, s. 446-447.

Od tego momentu rozpoczyna się proces stawania się nowym człowiekiem, objawiający się zmianą postępowania. Katechumeni dzięki więzi ze wspólnotą Kościoła, przepowiadaniom, a także nauce misjonarzy umacniają swoją wiarę, która staje się pełna oraz stabilna.⁷

Następnie dzięki działaniu Ducha Świętego doznają coraz pełniejszego poznania wiary. Wyrażając zaś pragnienie włączenia do Kościoła, wskazują na gotowość stałej formacji, udoskonalanej poznawaniem Ewangelii oraz czerpaniem z nauki Kościoła. Przyjęcie kandydatów do katechumenatu tworzy zaś trwały związek między nimi a Kościołem.⁸

Celem katechumenatu jest zaś rozwijanie tej zapoczątkowanej wiary, tak aby poprzez ciągłe udoskonalanie stać się pełnoprawnymi członkami Kościoła. Katechumeni, rozpoczynając życie prawdziwie chrześcijańskie, mają wytrwale je kontynuować, by stawać się żywymi wyznawcami Chrystusa. Kościół zaś przez wykład katechezy, a także głoszenie Słowa Bożego wprowadza ich w życie liturgii oraz wiary i miłości wspólnoty Kościoła.⁹

Sobór Watykański II nie ogranicza katechumenatu do samego przekazania treści kerygmatu fundamentalnego i dogmatycznego, lecz wskazuje na ciągłość procesu formacyjnego, zmierzającego do ukształtowania dojrzałej wiary.¹⁰

Integralna formacja chrześcijańska prowadzona przez odpowiednio przygotowanych katechetów oraz duszpasterzy zmierza zatem do umożliwienia katechumenom wewnętrznego zjednoczenia z Chrystusem, które dopełni się w sakramencie chrztu. Przyjmowane w okresie katechumenatu nauczanie, a także wspólnotowe uczestnictwo w modlitwach oraz celebracjach liturgicznych ma zaś za zadanie doprowadzić katechumenów do zrozumienia tajemnicy zbawienia.¹¹

Prawdziwa przemiana stylu życia, postępująca według zmiany myśli i obyczajów wymaga także wsparcia wspólnoty wiernych. Właśnie na tym etapie, tak ważne jest podtrzymywanie więzi łączących katechumenów z lokalną wspólnotą. W tym względzie, dokumenty *Vaticanum II* podkreślają, iż praktyczne zastosowanie się do teoretycznych wskazań przekazywanych w procesie katechumenatu może powodować trudności na płaszczyźnie osobistej czy społecznej, w których przewyciężaniu pomagać ma łaską Bożą oraz wsparcie bliźnich.¹²

⁷ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 156.

⁸ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat - katechumeni...*, s. 437-438.

⁹ *Dekret o misyjnej działalności Kościoła...*, nr 14, s. 446-447.

¹⁰ F. J. URRUTIA, *Catechumenatus iuxta Concilium Oecumenicum Vaticanum II*, "Periodica de re morali, canonica, liturgica" Roma 63 (1974), s. 126.

¹¹ *Dekret o misyjnej działalności Kościoła...*, nr 13, s. 446.

¹² C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 159.

3.2. FORMACJA KATECHUMENÓW

Formacja katechumenów oparta jest wyłożeniu prawd wiary, a także na wprowadzeniu katechumenów w życie wspólnoty oraz Kościoła. Zdaniem ojców soborowych to właśnie życie wspólnotowe, ubogacane liturgią prowadzi do wzrostu wiary oraz braterskiej miłości.¹³

Początkowa formacja koncentruje się wokół poznania liturgii, tak aby właściwe przyswojenie jej treści dozwalało uczestniczyć w niej w pełni świadomie. Następnie poprzez wprowadzanie kolejnych rytów i obrzędów dokonuje się pełniejsze wtajemniczenie katechumenów. Prawodawca, po raz kolejny akcentuje, w tym zakresie nieocenioną rolę wspólnoty wiernych, jako podmiotu wspomagającego oraz chroniącego katechumenów. Dokumenty *Vaticanum II* stanowią, iż na każdym etapie katechumenatu, niezwykle istotne jest wsparcie wspólnoty. Bowiem pierwszy obowiązek nauczania katechetycznego spoczywa na kapłanach i katechistach, lecz troska o rozwój nowego chrześcijanina dotyczy wszystkich wiernych.¹⁴

Po odbyciu pierwszego etapu formacji katechumeni przechodzą do bezpośredniego przygotowania, którego celem jest ukazanie istoty oraz sensu sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego. Kulminację tego etapu stanowi zaś samo przyjęcie ów sakramentów.¹⁵

Najdokładniejsze wskazania dotyczące poszczególnych etapów katechumenatu podaje dekret *Ad gentes*. W swoich postanowieniach nakazuje wprowadzać katechumenów w praktykę obyczajów ewangelicznych oraz tajemnicę zbawienia. Określa także wskazania odnoszące się do programu głoszenia katechez, które winny wtajemniczać zainteresowanych w życie wspólnotowe i liturgiczne. Wreszcie określa, iż przez przyjęcie sakramentów, katechumeni zostają wyzwoleni spod wpływów szatana, jednocześnie przybierając synostwo Boże.¹⁶

Dekret *Ad gentes*, nakazuje także wypracować oraz zawrzeć w nowym *Kodeksie prawa kanonicznego*, dostosowaną do współczesności, pozycję prawną katechumenów. Ów pozycja winna uwzględniać, rychłe zjednoczenie

¹³ T. GOGOLEWSKI, *Nauka o Mistycznym Ciele Chrystusa w świetle nowej Konstytucji dogmatycznej o Kościele*, „Collectanea Theologica” 36 (1966), z. 1, s. 93-100.

¹⁴ M. DUJARIER, *Le catechumenat et la maternité de l’Eglise*, „La Maison - Dieu” 71 (1962), s. 78-93.

¹⁵ R. ŁUKASZYK, *Problem przynależności do Kościoła Chrystusowego w ujęciu Konstytucji Lumen Gentium Soboru Watykańskiego II*, „Roczniki Teologiczno - Kanoniczne” 14 (1967), z. 2, s. 63-70.

¹⁶ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 161-163.

z Chrystusem oraz Kościołem dokonane poprzez przyjęcie sakramentu chrztu. Zgodnie z treścią dekretu, katechumeni są już bowiem domownikami Chrystusa.¹⁷

3.3. KATECHUMENAT W OGÓLNYM DYREKTORIUM KATECHETYCZNYM

Ogólne Dyrektorium Katechetyczne zostało wydane w 1971 roku. Dokument ten odnosi się do katechumenatu w postanowieniach dotyczących katechezy dorosłych oraz koncepcji wtajemniczenia chrześcijańskiego. *Dyrektorium* koncentruje się wokół posługi Słowa Bożego, wskazując, iż w przypadku osób przygotowujących się do chrztu, posługa winna przybierać formę katechumenatu. Konkretyzuje także, iż głoszenie katechezy powinno wykazywać metodologię formacyjną, właściwą katechumenatowi.¹⁸

Adresatami przywoływanych norm są zarówno dorośli, jak i dzieci. W związku z rozróżnieniem psychofizycznym podmiotów, będących adresatami niniejszych postanowień, prawodawca wskazał, iż należy zawsze odpowiednio dostosowywać formę niesienia posługi, tak aby uwzględniała możliwości percepcyjne różnych grup.¹⁹

W tym względzie *Dyrektorium* wymienia, także cztery sposoby przepowiadania Słowa Bożego. Pierwszym z nich jest ewangelizacja, będąca głoszeniem misyjnym, skoncentrowanym wokół zapoczątkowania wiary. Po ewangelizacji winno dojść do rozbudzenia katechumenach pragnienia *żywej, czynnej i wyraźnej wiary*²⁰, do której osiągnięcia posłuży katecheza. Kolejną formę stanowi głoszenie słowa podczas homilii towarzyszących celebracjom liturgicznym.²¹ Ostatni zaś sposób oparty jest na naukowym wykładzie prawd wiary.²² Zróżnicowane formy pozwalają najlepiej dostosować metodę katechezy, tak aby okazała się skuteczna oraz dostosowana do potrzeb i stopnia dojrzałości wiary katechumena.

Dyrektorium, ponadto zauważa, iż katechumenat w sensie ścisłym występuje obecnie w strukturach niedawno zorganizowanych Kościołów. Działalność w takiej przestrzeni, wymaga bowiem ścisłej ewangelizacji zmierzającej do przyjęcia przez katechumenów chrztu. Powołując się na postanowienia soborowe,

¹⁷ *Dekret o misyjnej działalności Kościoła...*, nr 14, s. 446-447.

¹⁸ *Directorium Catechisticum Generale*, nr 17 - 20, „Acta Apostolicae Sedis” 64 (1972), s. 110-112.

¹⁹ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrześcijański dorosłych...*, s. 172.

²⁰ *Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele Christus Dominus*, nr 11-14, [w:] *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. M. PRZYBYŁ, Poznań 2002, s. 240-242.

²¹ *Konstytucja o liturgii świętej...*, nr 12, s. 52-53.

²² *Directorium Catechisticum...*, nr 17, s. 110-111.

konkretyzuje zatem, iż zwłaszcza na terenach misyjnych, należy przywrócić tradycyjną formułę katechumenatu, jednakowoż dostosowaną do wymogów współczesności.²³

Zadaniem zaś katechizacji, oprócz przygotowywania kandydatów do przyjęcia chrztu jest również troska o właściwą formację ochrzczonych, która winna odbywać się na wzór katechumenalny. W ramach tejże formacji zaleca się przekazywanie treści umacniających wiarę i umożliwiających właściwą ocenę wydarzeń w jej świetle. Ponadto zwraca się uwagę, na konieczność wyjaśniania relacji zachodzących między Kościołem a społecznością świecką, a także głoszenie odpowiedzi na współczesne dylematy moralne oraz religijne²⁴

Dyrektorium posługuje się szerokim znaczeniem katechumenatu. Odnosi się do niego w kontekście formy przygotowania do przyjęcia sakramentu chrztu, lecz także szczególnej formy katechezy pochrzcielnej dorosłych.²⁵ Ukazuje go, jako instytucję rodzącą się ze wspólnego działania posług duszpasterskich, której celem jest przemiana duchowa osób wstępujących na drogę zmierzającą do świętości. Dokument charakteryzuje katechumenat, także jako szkołę przygotowującą wiernych do prowadzenia chrześcijańskiego życia, w której nauczanie odbywa się poprzez głoszenie katechezy, celebrację liturgii oraz wspólnotowe życie.²⁶

Instytucja katechumenatu opisana w *Ogólnym Dyrektorium Katechetycznym* jawi się zatem jako struktura interpretowana w sensie ścisłym oraz szerokim. Zastosowanie ścisłe tyczy się formacji przygotowującej do przyjęcia chrztu, zaś szerokie odnosi się do formacji katechetycznej ochrzczonych. Katechumenat znajduje zatem dodatkowe zastosowanie w strukturze organizacyjnej posługi Kościoła, zmierzając do prawdziwego wprowadzenia w życie chrześcijańskie ochrzczonych.²⁷ Przywołane rozszerzenie katechumenatu stanowi odpowiedź Kościoła na występującą potrzebę nieustannego rozwoju człowieka z uwzględnieniem pomocy katechetycznej dostosowanej do potrzeb oraz etapu rozwoju wiernego.²⁸

²³ *Directorium Catechisticum...*, nr 20, s. 112.

²⁴ W. OSIAŁ, *Narodziny Katechizmu Kościoła Katolickiego a posoborowa odnowa katechezy*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 4 (2015), s. 189-193.

²⁵ *Directorium Catechisticum...*, nr 96, s. 155.

²⁶ *Dekret o misyjnej działalności Kościoła...*, nr 13-14, s. 446-447.

²⁷ A. KICIŃSKI, *Dorośli jako podmiot katechezy*, [w:] *Katecheza dorosłych we wspólnocie Kościoła*, red. K. MIŚIASZEK, Warszawa 2002, s. 141-150.

²⁸ R. MURAWSKI, *Katechumenat dwudziestego wieku...*, s. 35-40.

3.4. KATECHUMENAT W NAUCZANIU ŚW. JANA PAWEŁA II

Głównym dziełem, w ramach którego św. Jan Paweł II podejmował problematykę katechumenatu była posynodalna adhortacja *Catechesi tradendae* wydana w 1979 roku. W ów adhortacji papież poczynił odniesienie do Kościoła pierwotnego, przypominając tradycyjne znaczenie instytucji katechumenatu, jednocześnie ukazując jej ewolucję. Papież wyraźnie akcentował, iż mimo występujących w historii Kościoła etapów zaniku katechumenatu, nie został on nigdy całkowicie odrzucony, wręcz przeciwnie, współcześnie przeżywa on swoją odnowę.²⁹

Myśl przedstawiona w adhortacji koncentruje się także wokół właściwej formacji pochrzcielnej. Kościół zobowiązany jest przekazywać ochrzczonym naukę oraz wychowanie umożliwiające im prowadzenie życia chrześcijańskiego. Zważając na powyższe, Papież dokonał wyliczenia grup podmiotów, które winny uczestniczyć w *ponownym katechumenacie* dla uzyskania pełniejszej formacji duchowej.³⁰

Wśród nich wymienia, po pierwsze osoby, które wychowywały się w kraju niechrześcijańskim przez co, nie miały sposobności zaznajomienia się z prawdami wiary oraz założeniami wiary katolickiej. Po drugie dorosłych, którzy przez zaniedbanie praktyk religijnych charakteryzują się nikłą znajomością wiedzy religijnej. Po trzecie, osoby, które zostały poddane niewłaściwej katechizacji. Wreszcie, ci, którzy, mimo iż żyją w kraju chrześcijańskim, nie posiadają adekwatnego wykształcenia w zakresie wyznawanej wiary.³¹

Papież Jan Paweł II zwracał także uwagę na wpływ wspólnoty wiernych na proces formacyjny. W nauczaniu papieskim wspólnota parafialna zostaje zdefiniowana, jako *krzewicielka katechety*, uzyskując także miano *pierwszoplanowego miejsca katechizacji*.³² Szczególna rola oraz miejsce przypisane lokalnej wspólnotie wynika z założenia, iż tylko realnie praktykowana katecheza może przynieść rzeczywiste owoce. W związku z powyższym należy wskazać, iż zadaniem wspólnoty jest po pierwsze nauczać, po drugie zaś umacniać świadectwem w codzienności.³³

²⁹ JAN PAWEŁ II, *Adhortacja apostolska o katechizacji w naszych czasach Catechesi tradendae* nr 23, „Acta Apostolicae Sedis” 71 (1979), s. 1296.

³⁰ TAMŻE, nr 44, s. 1313.

³¹ R. MURAWSKI, *Katechumenat dwudziestego wieku...*, s.41.

³² JAN PAWEŁ II, *Adhortacja apostolska o katechizacji...*, nr 67, s. 1331-1332.

³³ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 178.

We wspólnocie bowiem katechumeni przyjmują wiarę, która doprowadza ich do przyjęcia sakramentów.³⁴

Papież poddaje analizie także katechumenat dzieci nieochrzczonych, wskazując, iż powinien odbywać się w ramach tradycyjnej katechizacji, ze szczególnym uwzględnieniem homilii głoszonych podczas Eucharystii oraz katechez liturgicznych.³⁵

W adhortacji *Catechesi tradendae* można zatem wyróżnić trzy zasadnicze formy katechumenatu. Pierwsza, stanowi katechumenat inicjacji chrześcijańskiej, przeznaczony dla osób przygotowujących się do przyjęcia sakramentów. Druga, będąca formą katechumenatu wtórnego, przeznaczona jest dla dorosłych, którzy przyjęli chrzest, lecz nie odbyli właściwej formacji religijnej. Zaś trzecia, określana mianem katechizacji, przeznaczona jest dla nieochrzczonych dzieci.³⁶

Św. Jan Paweł II zajmował się także tematyką katechumenatu w ramach adhortacji apostolskiej *Familiaris consortio*.³⁷ Przywołane odniesienie jest jednak dodatkowo intrygujące, bowiem katechumenat łączony jest z przygotowaniem do sakramentu małżeństwa. Papież, używa sformułowania *katechumenatu simili*, ukazując tym samym rangę przygotowań przedmażeńskich w kontekście tworzenia rodziny chrześcijańskiej³⁸.

Celem katechumenatu narzeczonych jest odnalezienie właściwej drogi życia opartej na wierze, sakramentach oraz miłości. Zaś drogą prowadzącą do tego celu jest zagłębienie się w historię zbawienia, postępowanie według nauki Kościoła, a także wprowadzenie do celebracji liturgicznych. Ponownie, wielka odpowiedzialność spoczywa na wspólnocie wiernych, która winna wraz z duszpasterzem towarzyszyć narzeczonym na drodze katechumenatu.³⁹

C. Rocchetta zgłębiając przywołaną problematykę, wyodrębnił stopnie oraz okresy składające się na przygotowanie do sakramentu małżeństwa. Ów przygotowanie, rozpoczyna się od prekatechumenatu, będącego wstępną ewangelizacją. Następnie dokonuje się uroczyste przyjęcie do katechumenatu, zgodnie z celebracjami *Rytuatu*. Podczas tego okresu, winno dokonać się poznanie symboliki

³⁴ J. CHARATYŃSKI, *Adhortacja apostolska Jana Pawła II o katechizacji*, „Ateneum Kapłańskie” 95(1980) s. 273-275.

³⁵ JAN PAWEŁ II, *Adhortacja apostolska o katechizacji...*, nr 46, s. 1314.

³⁶ R. MURAWSKI, *Katechumenat dwudziestego wieku...*, s. 33.

³⁷ JAN PAWEŁ II, *Adhortacja apostolska Familiaris consortio o zadaniach chrześcijańskich w świecie współczesnym* nr 66, „Acta Apostolicae Sedis” 74 (1982), s. 159-162.

³⁸ L. BRANDOLINI, *L'OICA adatto alla preparazione dei fidanzati al matrimonio*, „Ephemerides liturgicae” 88 (1971), s. 210-215.

³⁹ C. ROCHETTA, *Cristiani come catecumeni. Rito dell'iniziazione cristiana degli adulti*, Roma 1984, s. 148-158.

małżeństwa na tle historii zbawienia, połączone ze szczerym nawróceniem. Trzeci okres stanowi czas oczyszczenia oraz oświecenia. Zostaje on zakończony przez przyjęcie sakramentu małżeństwa. Następnie okres czwarty określany jest mianem okresu mistagogi, bowiem opiera się na stałym udoskonalaniu poprzez uczestnictwo w permanentnej katechezie.⁴⁰

Ojciec Święty Jan Paweł II w ramach adhortacji apostolskiej *Christifideles laici*, zachęcał także do rozwijania katechumenatu, poprzez głoszenie katechez dla ochrzczonych, tak by jak najpełniej przyczyniły się do przeżywania nadzwyczajnych bogactw wynikających z chrztu.⁴¹

Zaś w encyklice *Redemptoris missio*, papież wskazał, że Kościół raduje się z każdego nawróconego, bowiem zawsze jest on darem. Podkreślał, także zobowiązania wynikające z tej relacji, w zakresie przygotowania do chrztu.

Papież Jan Paweł II w okresie swojego pontyfikatu przedstawił zatem bogatą naukę dotyczącą katechumenatu. Przedstawiając jego podłoże historyczne i proces ewolucji ukazał różnorodność samego Kościoła. Nakreślił także podstawowe zasady funkcjonowania katechumenatu oraz wskazał jego podstawową misję, czyniąc go skonkretyzowanym.⁴²

3.5. STATUS PRAWNY ORAZ SZCZEGÓLNE UPRAWNIENIA KATECHUMENÓW W *KODEKSIE PRAWA KANONICZNEGO Z 1983 ROKU*

Kodeks prawa kanonicznego został promulgowany przez Jana Pawła II w 1983 roku. *Kodeks* składa się z siedmiu ksiąg, odpowiednio podzielonych na tytuły, rozdziały i kanony. Tematyka katechumenatu zostaje w nim poruszona w księdze III dotyczącej nauczycielskiego zadania Kościoła oraz w księdze IV traktującej o jego uświęcającym zadaniu.⁴³

Kodeks różnicuje powyższe zagadnienie, odnosząc się zarówno do samego procesu formacji religijnej, jak i do norm kształtujących pozycję prawną katechumenów. W zakresie reguł konkretyzujących przebieg katechumenatu *Kodeks* ogranicza się zaś do wskazania podstawowych założeń, jednocześnie

⁴⁰ TAMŻE, s. 150.

⁴¹ JAN PAWEŁ II, *Adhortacja apostolska Christifideles laici o zadaniach chrześcijańskich w świecie współczesnym*, nr 66, „Acta Apostolicae Sedis” 81 (1989), s. 512-514.

⁴² C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 182.

⁴³ P. HEMPEREK, *Uświęcające działanie Kościoła*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. III, red. P. HEMPEREK, Lublin 1986, s. 76-98.

odsyłając do stosowania norm wypracowanych oraz zatwierdzonych przez właściwe Konferencje Episkopatów.⁴⁴

Z kolei podstawowe reguły z zakresu misyjnej działalności Kościoła zostały skonkretyzowane w poniższych kanonach.

Can. 787

§ 1. Missionarii, vitae ac verbi testimonio, dialogum sincerum cum non credentibus in Christum instituant, ut ipsis, ratione eorundem ingenio et culturae aptata, aperiantur viae quibus ad evangelicum nuntium cognoscendum adduci valeant.

*§ 2. Curent ut quos ad evangelicum nuntium recipiendum aestiment paratos, veritates fidei edoceant, ita quidem ut ipsi ad baptismum recipiendum, libere id petentes, admitti possint.*⁴⁵

Can. 788

§ 1. Qui voluntatem amplectendi fidem in Christum manifestaverint, expleto tempore praecatechumenatus, liturgicis caerimoniis admittantur ad catechumenatum, atque eorum nomina scribantur in libro ad hoc destinato.

§ 2. Catechumeni, per vitae christianae institutionem et tirocinium, apte initientur mysterio salutis atque introducantur in vitam fidei, liturgiae et caritatis populi Dei atque apostolatus.

*§ 3. Conferentiae Episcoporum est statuta edere quibus catechumenatus ordinetur, determinando quaenam a catechumenis sint praestanda, atque definiendo quaenam eis agnoscantur praerogativae.*⁴⁶

Analizując powyższe, należy stwierdzić, iż zdaniem prawodawcy do godnego przyjęcia sakramentów inicjacyjnych wymagane jest odbycie formacji religijnej. *Kodeks* w tym zakresie, nie przedstawia jednak szczegółowych wytycznych, odwołując się jedynie do zasad ustanowionych w *Ordo initiationis christianae*.⁴⁷

Z samej treści aktu normatywnego można jednak określić, iż okres przygotowania do przyjęcia sakramentów inicjacyjnych dzieli się na etap prekatechumenatu oraz katechumenatu. Wypełnienie wymogów formacyjnych okresu

⁴⁴ P. KRÄMER, *Kirchenrecht. Wort - Sakrament - Charisma*, Stuttgart 1992, s. 39-60.

⁴⁵ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus 25.01.1983*, "Acta Apostolicae Sedis" 75 (1983), pars II, can. 787, s. 143.

⁴⁶ TAMŻE, can. 788, s. 144.

⁴⁷ W. GÓRALSKI, *Nauczycielskie zadanie Kościoła*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, red. P. HEMPEREK, t. III, Lublin 1986, s. 28-33.

prekatechumenalnego, warunkuje bowiem możliwość włączenia poprzez specjalne obrzędy do bezpośredniego przygotowania realizowanego w ramach katechumenatu.⁴⁸

Kodeks, odnosi się także do działań misjonarzy oraz katechistów, podając, iż to przede wszystkim im zostaje powierzone zadane głoszenia Dobrej Nowiny. Zatem winni oni, przez wykładane nauki, a także świadectwo własnego życia, próbować nawiązywać kontakt z niewierzącymi.⁴⁹

Próby podejmowanego przez nich dialogu, powinny zaś charakteryzować się uwzględnieniem lokalnej kultury i mentalności odbiorców, tak aby z poszanowaniem tożsamości przyjmujących, mogli głosić orędzie zbawienia. Wśród zadań misjonarzy *Kodeks*, wymienia także pouczenie o prawdach wiary katolickiej. Ów pouczenie ma przyczyniać się do świadomego, wolnego oraz szczerego pragnienia przyjęcia chrztu, przez tych z katechumenów, którzy zostali uznani za odpowiednio przygotowanych.⁵⁰

Kodeks predefiniuje pozycję katechumenów, określając, ich jako tych, którzy wyrazili wolę przyjęcia wiary. Wyrażenie chęci poznania doktryny wiary, stanowi bowiem warunek obligatoryjny włączenia do katechumenatu. Obrzęd *przyjęcia* odbywa się, zaś zgodnie z przypisanymi normami liturgicznymi, a jego trwałym dowodem jest zapisanie nazwiska kandydata w księdze. *Kodeks*, określa także cel katechumenatu, jakim jest poznanie tajemnicy zbawienia, liturgii, apostołstwa oraz życia przepojonego wiarą.⁵¹

Kodeks prawa kanonicznego nie wprowadza szczegółowych przepisów odnoszących się do przebiegu formacji katechumenalnej, cedując powyższe kompetencje na Konferencje Biskupów. Zabieg ten stanowi celowe działanie prawodawcy, dla którego myślą przewodnią w zakresie katechumenatu było dobranie środków formacyjnych, jak najpełniej uwzględniających lokalną specyfikę wspólnoty.⁵²

Kodeks konkretyzuje także warunki, których spełnienie jest wymagane przed przyjęciem sakramentów, wskazując jednocześnie na jego istotę oraz wynikające z niego obowiązki. W tym zakresie należy poczynić analizę kanonu 851.

⁴⁸ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 184.

⁴⁹ B. ZUBERT, *Chrzest - podstawą nowej podmiotowości prawnej*, [w:] *Chrzest nowość życia*, red. A. NOWAK, Lublin 1992, s. 139-152.

⁵⁰ E. SZTAFROWSKI, *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. III, Warszawa 1986, s. 51.

⁵¹ T. PAWLUK, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. II, Olsztyn 1986, s. 338.

⁵² C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 189.

Can. 851

Baptismi celebratio debite praeparetur oportet; itaque:

1° adultus, qui baptismum recipere intendit, ad catechumenatum admittatur et, quatenus fieri potest, per varios gradus ad initiationem sacramentalem perducatur, secundum ordinem initiationis ab Episcoporum conferentia aptatum et peculiare normas ab eadem editas;

2° infantis baptizandi parentes, itemque qui munus patrini sunt suscepturi, de significatione huius sacramenti deque obligationibus cum eo cohaerentibus rite edoceantur; parochus per se vel per alios curet ut ita pastoralibus monitionibus, immo et communi precatione, debite parentes instruantur, plures adunando familias atque, ubi fieri possit, eas visitando.⁵³

W ramach powyższego kanonu prawodawca wymaga, aby osoba dorosła przygotowująca się do przyjęcia sakramentu chrztu została uprzednio dopuszczona do katechumenatu, celem właściwego przygotowania. W tym względzie Kodeks ponownie akcentuje, iż ów przygotowanie winno odbywać się z uwzględnieniem odpowiednich stopni, tak aby poprzez uwzględnienie osobistych przymiotów kandydatów dokonać pełnej formacji, a także doprowadzić ich do szczerego nawrócenia.⁵⁴

Prawodawca, odnosi się także do sytuacji, w której podmiotem przyjmującym sakrament jest dziecko. W tym zakresie ustawodawstwo kościelne uwydatnia szczególnie obowiązek rodziców oraz chrzestnych, konkretyzujący się w formule zobowiązania do zapewnienia wychowania w wierze katolickiej, zgodnie z nauką Kościoła. Rodzice i chrzestni są bowiem pierwszymi nauczycielami. Zważywszy na trudność wskazanego zadania, rodzice otoczeni są szczególną opieką proboszcza, który winien zadbać o ich staranne przygotowanie, uwzględniające pasterskie pouczenie oraz modlitwy.⁵⁵

Następnie *Kodeks prawa kanonicznego* określa wprost wymogi dotyczące dopuszczenia do sakramentów inicjacyjnych.

Can. 865

*§ 1. Ut adultus baptizari possit, eum oportet voluntatem baptismum recipiendi manifestaverit, de fidei veritatibus obligationibusque christianis sufficienter sit instructus atque in vita christiana per catechumenatum sit probatus; admo-
neatur etiam ut de peccatis suis doleat.*

⁵³ *Codex Iuris Canonici...*, can. 851, s. 156.

⁵⁴ E. SZTAFFROWSKI, dz. cyt., s. 118.

⁵⁵ P. HEMPEREK, dz. cyt., s. 78.

*§ 2. Adultus, qui in periculo mortis versatur, baptizari potest si, aliquam de praecipuis fidei veritatibus cognitionem habens, quovis modo intentionem suam baptismum recipiendi manifestaverit et promittat se christianae religionis mandata esse servaturum.*⁵⁶

Zważając na powyższe, należy zaznaczyć, iż prawodawca kodeksowy sformułował niezbędne warunki, stawiane kandydatom przed przyjęciem sakramentu chrztu. W tym zakresie należy wskazać, iż aby dorosły mógł przyjąć chrzest, winien świadomie oraz dobrowolnie wyrazić wolę jego przyjęcia. Ponadto kandydat musi odebrać właściwe pouczenie dotyczące prawd wiary oraz chrześcijańskich obowiązków. *Kodeks*, nakazuje także odbyć w ramach katechumenatu praktykę życia chrześcijańskiego. Ostatnim elementem wskazanym przez prawodawcę jest zaś pouczenie o konieczności wzbudzenia żalu za grzechy.⁵⁷

Kodeks prawa kanonicznego, konkretyzując ów wymagania, pozostawił jednak dodatkową konstrukcję prawną stosowaną w przypadku niebezpieczeństwa śmierci. W takiej sytuacji, od osoby pragnącej przyjąć chrzest, wymaga się jedynie ujawnienia intencji pragnienia przyjęcia sakramentu chrztu oraz przyrzeczenia obligującego do zachowywania nakazów religijnych. W przypadku zagrożenia życia, do przyjęcia chrztu wymagana jest jedynie podstawowa znajomość prawd wiary.⁵⁸

Kodeks prawa kanonicznego kształtuje, także szczególną pozycję prawną katechumenów formułując ich definicję podmiotową oraz przyznając specjalistyczne uprawnienia.⁵⁹

Can. 206

§ 1. Speciali ratione cum Ecclesia conectuntur catechumeni, qui nempe, Spiritu Sancto movente, explicita voluntate ut eidem incorporarentur expetunt, ideoque hoc ipso voto, sicut et vita fidei, spei et caritatis quam agunt, coniunguntur cum Ecclesia, quae eos iam ut suos fovet.

*§ 2. Catechumenorum specialem curam habet Ecclesia quae, dum eos ad vitam ducendam evangelicam invitatur eosque ad sacros ritus celebrandos introducit, eisdem varias iam largitur praerogativas, quae christianorum sunt propriae.*⁶⁰

⁵⁶ *Codex Iuris Canonici...*, can. 865, s. 157-158.

⁵⁷ S. CICHY, *Kryteria dopuszczalności do sakramentów inicjacji*, „Anamnesis” 7 (2001), nr 24, s. 72-73.

⁵⁸ T. PAWLUK, dz. cyt., s. 364-365.

⁵⁹ J. KRUKOWSKI, *Definicja chrześcijan. Komentarz do kan. 204 nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 33 (1986), z. 5, s. 29-40.

⁶⁰ *Codex Iuris Canonici...*, can. 206, s. 33.

Kodeks prawa kanonicznego stanowi, iż katechumeni, jako ci którzy pod wpływem działania Ducha Świętego, wyrażają wolę włączenia do Kościoła, zaś praktyką życia pełnego wiary, nadziei i miłości, potwierdzają szczerą nawrócenia, już na etapie samego pragnienia zostają złączeni z Kościołem, który to otacza ich specjalną opieką oraz troską.⁶¹

Kościół troszcząc się o katechumenów, zachęca ich do życia zgodnego z Ewangelią, jednocześnie wzmacniając ich włączaniem do celebracji świętych obrzędów. Ponadto prawodawca pragnąc, ukazać bliskość katechumenów i wiernych, przyznał katechumenom specjalne uprawnienia, z zasady należne chrześcijanom.⁶² Wśród tych prerogatyw należy wskazać:

Can. 1170

*Benedictiones, imprimis impertiendae catholicis, dari possunt catechumenis quoque, immo, nisi obstet Ecclesiae prohibitio, etiam non catholicis.*⁶³

Can. 1183

*§ 1. Ad exequias quod attinet, christifidelibus catechumeni accensendi sunt.*⁶⁴

Kodeks przyznaje zatem możliwość udzielania katechumenom błogosławieństw, które głównie przeznaczone są dla katolików. W zakresie zaś pogrzebu prawodawca zrównuje katechumenów z ochrzczonymi, przyznając im prawo do pogrzebu kościelnego.⁶⁵ Przyznane prerogatywy ukazują, jak ważne miejsce we współczesnym Kościele zostało przyznane tym, którzy z potrzeby serca pragną się nawrócić i włączyć do wspólnoty Kościoła.⁶⁶

Niewątpliwie normy zawarte w *Kodeksie prawa kanonicznego* z 1983 roku prezentują myśl Kościoła uwzględniającą reformę Soboru Watykańskiego II. Przyznanie szczególnej pozycji prawnej katechumenom jest zdecydowanym ukłonem w stronę osób pragnących przyjąć chrzest.

⁶¹ T. PAWLUK, dz. cyt., s. 30.

⁶² E. SZTAFFROWSKI, dz. cyt., s. 292-293.

⁶³ *Codex Iuris Canonici...*, can. 1170, s. 204.

⁶⁴ TAMŻE, can. 1183, s. 206.

⁶⁵ P. HEMPEREK, dz. cyt., s. 367.

⁶⁶ E. SZTAFFROWSKI, dz. cyt., s. 185-186.

3.6. *ORDO INITIATIONIS CHRISTIANAE ADULTORUM*

W 1964 roku została powołana Komisja, mająca za zadanie opracować obrzędy uroczystego chrztu dorosłych. Przygotowane obrzędy, miały odpowiadać na myśl reformy soborowej i uwzględniać wskazania zawarte w *Konstytucji o Liturgii*. Przewodniczącym Komisji odpowiedzialnej za powstanie rytuału był Balthasar Fischer.

W toku prac Komisja poddała rewizji oraz krytycznej ocenie *Rytuał Rzymski*. Gremialnie stwierdzono, iż zawiera on ryty starożytnego pochodzenia, które jednak przez koncentrację w ramach jednej celebracji, nie spełniają swojego podstawowego zadanie, jakim było uświęcanie katechumena przez okres formacyjny.⁶⁷

Komisja przyjęła, iż nowy rytuał zostanie stworzony z wykorzystaniem trzech reguł redakcyjnych. Pierwsza z nich przyznawała pierwszeństwo rozwiązaniom tradycyjnym. Drugą zasadę, stanowiło pierwszeństwo tradycji rzymskiej przed tradycją wschodnią. Trzecia zasada, przyznawała zaś zasadnicze pierwszeństwo tekstom pochodzącym z Pisma Świętego, przed pozostałymi pismami chrześcijańskimi.⁶⁸

Komisja uznała, iż okres przygotowujący do przyjęcia sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego winien zostać podzielony na dwa etapy: katechumenat oraz *fortismentat*. Pierwszy etap zawierałby przygotowanie dalsze, drugi zaś byłby przygotowaniem bliższym, składającym się z oczyszczenia, a także uświęcenia.⁶⁹

Istotnym założeniem prac, było także skonstruowanie rytuału uwzględniającego cały proces inicjacji chrześcijańskiej, tak aby wyraźnie ukazać powiązanie sakramentów chrztu, bierzmowania oraz Eucharystii.⁷⁰

Ostatecznie *Rytuał* został wydany 6.01.1972 roku. Księgę rozpoczyna dekret ogłaszający wprowadzenie nowych obrzędów chrztu dla dorosłych. Tym samym *Ordo initiationis christianae adultorum* zastąpiło *Ordo baptismi adultorum*. *Rytuał* został podzielony na pięć rozdziałów, przy czym jego część główną stanowi rozdział pierwszy. W ramach rozdziału pierwszego zostały bowiem przedstawione obrzędy katechumenatu z podziałem na stopnie. Pozostałe cztery rozdziały stanowią zaś uzupełnienie rozdziału pierwszego, odnosząc się do sytuacji specjalnych.

⁶⁷ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 254.

⁶⁸ B. FISCHER, *Labores coetuum a studiis. De initione christiana adultorum*, "Notitiae" 3 (1967), s. 55-60.

⁶⁹ B. FISCHER, *Letimotive für Neuordnung der Eingliederung in die Kirche, Redemptionis mysterium. Studien zur Osterfeier und zu christlichen Initation*, Paderborn 1992, s. 220-224.

⁷⁰ TAMŻE, s. 57.

Regulują zatem takie zakresy jak m.in. uproszczony oraz skrócony obrzęd wtajemniczenia dorosłych.⁷¹

Rytuał dzieli kilkuletnie przygotowanie na okresy i stopnie. Pierwszy z okresów to prekatechumenat, drugi to katechumenat właściwy, trzeci zaś to okres mistagogi. Z kolei, w ramach stopni katechumenat został podzielony na przyjęcie do katechumenatu, wybranie oraz celebrację sakramentów inicjacyjnych.⁷²

Prekatechumenat, nazywany jest także okresem ewangelizacji. *Rytuał* nie określa czasu jego trwania, akcentuje, jednak iż jest to czas badania szczerości nawrócenia *sympatyków*. Księga wskazuje także, iż w procesie ewangelizacji winna brać udział cała lokalna wspólnota, której zadaniem jest ukazywanie ewangelicznego przesłania Chrystusa poprzez osobiste świadectwo.⁷³

Po okazaniu znaków nawrócenia sympatycy zostają przyjęci do katechumenatu. Obrzęd *przyjęcia* charakteryzuje się wielkim znaczeniem, bowiem to w ramach niego dokonuje się pierwsze połączenie kandydata z Kościołem. Podczas obrzędu, kandydaci proszą o przyjęcie do grona Kościoła, Kościół zaś przyjmując ich prośbę, otacza ich opieką. Strukturę tego obrzędu tworzy uroczyste wprowadzenie sympatyków do Kościoła oraz liturgia Słowa Bożego.⁷⁴

Liturgia rozpoczyna się przed wejściem do Kościoła, wprowadzenie do jego wnętrza ma więc wymiar symboliczny. Przewodniczący liturgii pozdrawia wszystkich zgromadzonych oraz wygłasza dialog wstępny, w ramach którego pyta kandydatów imię i nazwisko. Celebrans przypomina także wymogi stawiane chrześcijanom i ponownie pyta, czy kandydaci są gotowi je spełniać, a tym samym czy pragną wkroczyć na drogę formacji duchowej. Następnie znaczy czoło i narządy zmysłów kandydatów znakiem krzyża, dokonując tym samym *signatio*. Formuła towarzysząca tym gestom, wzywa zaś do naśladowania Chrystusa oraz potwierdza dokonujące się jego miłością umocnienie.⁷⁵

Opisywany etap obrzędu może zostać także wzbogacony o nadanie nowego imienia. Praktyka ta zwykle stosowana jest jednak tylko w krajach niechrześcijańskich.

Po dokonaniu *signatio* następuje wprowadzenie katechumenów do Kościoła przy śpiewie Psalmów. Następnie katechumeni uczestniczą w liturgii Słowa.

⁷¹ A. DURAK, *Możliwość zastosowania „Obrzędów chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych” w przygotowaniu do życia sakramentalnego dzieci i młodzieży*, [w:] *Sakramenty inicjacji w liturgii i praktyce duszpasterskiej*, red. R. PIERSKAŁA, H. SOBECZKO, Opole 1996, s. 21-27.

⁷² C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrześcijański dorosłych...*, s. 277.

⁷³ *Ordo initiationis christianae adultorum*, nr 41, *Typis Polyglottis Vaticanis* 1972, s. 16-17.

⁷⁴ TAMŻE, nr 88, s. 30-31.

⁷⁵ B. NADOLSKI, dz. cyt., s. 45-47.

Czytania dostosowane są treścią do sytuacji duchowej kandydatów. Po ich odczycaniu następuje homilia.⁷⁶ Po wygłoszonej homilii istnieje możliwość przekazania katechumenom księgi Ewangelii. Obrzęd ten stanowi pozostałość po *Traditio Evangeliorum*, nie jest on współcześnie wymagany.⁷⁷

Na zakończenie obrzędu wspólnota wraz z katechumenami zanoszą prośby do Boga za pomocą modlitwy powszechnej. Głoszone wezwania modlitewne wypraszają trwałość nawrócenia oraz wsparcie dla katechumenów.⁷⁸

Po zakończeniu powyższych obrzędów rozpoczyna się okres katechumenatu właściwego. W ramach ów trzeciego okresu katechumeni uczestniczą w liturgii Słowa Bożego, a także przyjmują egzorcyzmy mniejsze oraz błogosławieństwa. Dodatkowo na tym etapie udzielane jest namaszczenie olejem katechumenów, przekazywany jest *symbol wiary* i *Modlitwa Pańska* oraz udzielany jest obrzęd *Effeta*.⁷⁹

Rytuał nie określa czasu trwania katechumenatu właściwego, wskazując jedynie, iż ma on trwać na tyle długo, by wyrobić w katechumenach dojrzałą wiarę oraz szczere nawrócenie.

Następnie, jeżeli stwierdzono wystarczające poznanie wiary katechumenów, dopuszcza się ich do przygotowania bezpośredniego. Do obrzędu *wybrania* dopuszczeni tylko ci, którzy dowiedli szczerej przemiany życia. Obrzęd ten związany jest z wpisaniem imienia.⁸⁰

Ostatnim okres zakłada intensywne, bezpośrednie przygotowanie, wyrażające się poprzez oczyszczenie oraz oświecenie. Okres czwarty podzielony został na trzy skrutynia, podczas których katechumeni poddawani są duchowym rekolleksją. W tym czasie katechumeni winni oczyścić serce poprzez badanie sumienia oraz pokutę, a także doznać oświecenia przez poznanie Chrystusa. Skrutynia odbywają się od III do niedzieli Wielkiego Postu. W czasie trwania skrutyniów, katechumeni otrzymują kolejne pouczenia, wsłuchują się w słowo Boże, ponownie poddawani są egzorcyzmom oraz przyjmują błogosławieństwa. W tym okresie dokonywano także przekazania *symbolu wiary* oraz *Modlitwy Pańskiej*.⁸¹

Rytuał wyróżnia także obrzędy bezpośrednio przygotowujące do przyjęcia sakramentów, których zadaniem jest wzbudzenie pragnienia duchowego

⁷⁶ *Ordo initiationis...*, nr 91 - 92, s. 31-32.

⁷⁷ B. MOKRZYCKI, *Droga chrześcijańskiego...*, s. 175.

⁷⁸ *Ordo initiationis...*, nr 94, s. 32-33.

⁷⁹ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 314.

⁸⁰ *Ordo initiationis...*, nr 135, s. 46.

⁸¹ A. DURAK, *Obrzędy katechumenatu dorosłych podzielone na stopnie*, [w:] *Chrzest na nowo odczytany*, red. J. DECYK, Warszawa 2007, s. 163-167.

odrodzenia. Pierwszym z nich, jest obrzęd oddania symbolu wiary, który ma przygotować katechumenów do złożenia publicznego wyznania wiary podczas chrztu. Drugi, zaś ma za zadanie otworzyć zmysły katechumenów na przyjęcie Chrystusa. W ramach obrzędu *Effeta* celebrans dotyka ust oraz uszu katechumenów, wznosząc modlitwy o ich otwarcie na cześć i chwałę Bożą.⁸²

Po zakończeniu wszystkich przepisanych prawem obrzędów katechumeni dostępują możliwości przyjęcia sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego.⁸³

Przedstawiona w rytuale *Ordo initiationis christianae adultorum* konstrukcja instytucji katechumenatu, wyraźnie wskazuje na pojmowanie jej, jako środka prowadzącego do celu, jakim jest zbawienie dusz.

⁸² *Ordo initiationis...*, nr 197, s. 73.

⁸³ C. KRAKOWIAK, *Katechumenat chrzcielny dorosłych...*, s. 363.

ZAKOŃCZENIE

Katechumenat w Kościele starożytnym występował w stadium załączkowym. Pierwsze przekazy potwierdzające jego istnienie oraz konkretyzujące pełnioną rolę znajdują się w *Nauce Dwunastu Apostołów*, w ramach której poczyniono wykład o charakterze moralno-katechetycznym, będący swoistą wykładnią właściwego postępowania chrześcijanina. Następnie, interesującą nas problematyką zajmowali się kolejni pisarze chrześcijańscy, w tym św. Justyn czy Tertulian. Zachowane źródła wskazują na istotny wpływ każdego z wyżej wymienionych autorów na rozumienie tradycyjnego katechumenatu. Choć, pod względem badawczym, św. Justyn nie jest uznawany za świadka katechumenatu zinstytucjonalizowanego, jego przekazy należy traktować jako niebagatelne, gdyż pozwalają zrekonstruować jego pierwotną strukturę, dzielącą się na przygotowanie dalsze oraz bliższe. Z kolei Tertulian, uznawany jest za autora, wprowadzającego do nauki patrystycznej termin *catechumenus*.

Świadkiem katechumenatu o charakterze zinstytucjonalizowanym był św. Hipolit Rzymski, który jako pierwszy przedstawił pełną strukturę, obrzędy, a także spójną terminologię. Autor przedstawił katechumenat, jako instytucję składającą się z pięciu etapów wtajemniczenia chrześcijańskiego, prezentując bogatą teologię dotyczącą każdego z etapów.

Katechumenat osiągnął decydujący rozwój na przełomie IV i VI wieku, co zostało uwiecznione w zapisach św. Ambrożego z Mediolanu oraz św. Augustyna z Hippony. Dzieła, tychże autorów wskazują na w pełni sformalizowany obraz katechumenatu, funkcjonujący w ramach czterech głównych etapów. Wśród których należy wskazać: przyjęcie do katechumenatu, przygotowanie dalsze, przygotowanie bliższe oraz etap pochrzcielny, przeznaczony już dla neofitów.

Od VII wieku następuje z kolei stopniowy zanik instytucji katechumenatu. Zmiana podmiotu przyjmującego chrzest, z dorosłego na dziecko, spowodowała nieadekwatność większości obrzędów i rytów wypełnianych w ramach

tradycyjnych skrutyniów. Problematyka chrztu niemowląt została przedstawiona w *Sakramentarzu galezyjskim* oraz *Ordo XI*, stanowiąc tym samym źródło wiedzy historycznej na temat ewolucji katechumenatu. Zważając na powyższe, należy zauważyć, iż tradycyjne formuły katechumenatu podlegały degradacji, by wreszcie zostać całkowicie złączone z obrzędami chrztu w ramach *Rytuału Rzymskiego*.

Tradycyjna forma katechumenatu nie występowała zatem w Kościele łacińskim przez ponad 300 lat, aż do reformy *Vaticanum II*, który na nowo określił cel, założenia, a także strukturę tejże instytucji. Biskupi, zauważywszy niewystarczalność dotychczasowych metod formacyjnych, polecili poczynić starania zmierzające do przywrócenia katechumenatu oraz opracowania rytuału chrzcielnego dla dorosłych. Odnowienie katechumenatu było bowiem niezwykle istotne ze względu na postępującą sekularyzację i dechrystianizację życia. Wynikiem prac soborowych było powstanie *Ordo initiationis christianae adultorum*.

Należy zatem zauważyć, iż instytucja katechumenatu w Kościele łacińskim na przestrzeni wieków przyjmowała różne stopnie oraz fazy rozwoju. W Kościele pierwotnym katechumenat stanowił podstawowy sposób formacji duchowej. W ramach pouczeń prowadzonych przez *doctores* kandydaci zostawali zaznajomieni z historią zbawienia, by następnie zdawszy egzamin, zostać włączonym w grono katechumenów, dostępując tym samym rozszerzonego wykładu na temat wiary i nauki Kościoła. Tradycyjny katechumenat trwający wiele lat charakteryzował się licznymi obrzędami oraz bogatą celebracją. Powyższe uwarunkowania, wpływały na społeczne pojmowanie tej instytucji. W Kościele starożytnym katechumeni tworzyli odrębną grupę społeczną, która otoczona była troską, a także wsparciem lokalnej wspólnoty.

Stopniowo przebieg oraz struktura katechumenatu ulegały konkretyzacji, podnosząc tym samym, ów instytucję w hierarchii ważności. Etapy przebiegu katechumenatu, zyskiwały konkretnie przypisane obrzędy, określone co do czasu i miejsca ich sprawowania. W okresie szczytowego rozwoju katechumenatu, przypadającego na IV-VI wiek, życie Kościoła lokalnego koncentrowało się wokół kolejnych etapów katechumenatu oraz celebracji sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego.

Po złotym okresie patrystycznym nastąpił, także okres stopniowego zaniku katechumenatu. W wyniku przemian społeczno-kulturowych chrzest dorosłych był rzadkością, sakrament ten powszechnie przyjmowały zaś dzieci. W związku z powyższym niemożliwe było utrzymanie koncepcji katechumenatu opierającej się na czynnym udziale w obrzędach osób przygotowujących się, bowiem na wskazanym etapie rozwoju nie były do tego zdolne. Formacja katechumenalna

koncentrowała się zatem na właściwym przygotowaniu rodziców oraz chrzestnych do przyszłego wychowania potomstwa w wierze katolickiej.

Z czasem podjęto refleksję, iż należy poczynić starania zmierzające do przywrócenia długoletniej formacji duchowej, która sprzyjałaby szczeremu, a także trwałemu nawróceniu. Ów, idea znalazła swoje potwierdzenie w postanowieniach Soboru Watykańskiego II, który dokonał recepcji instytucji katechumenatu, określając na nowo jej cel, założenia i strukturę. Następnie do postanowień soborowych, dostosowywane były dokumenty ustawodawcze oraz nauczycielskie Kościoła.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

1. Księgi liturgiczne

Le Pontifical Romano-Germanique du dixième siècle, t. II, wyd. VOGEL C., Elze R., Citta del Vaticano 1963.

Les Ordines Romani du haut moyen age, L'ordo XI, t. II, wyd. ANDRIEU M., Louvain 1960.

Ordo initiationis christianae adultorum, *Typis Polyglottis Vaticanis* 1972, s. 16-73.

Rituale Romanum. Rituale Romanum Pauli V Pontificis maximi, Ratisbonae 1929.

2. Teksty patrystyczne

AMBROISE DE MILAN, *Explantatio symboli ad initiandos*, [w]: *Wybór pism dogmatycznych*, tłum. GŁADYSZEWSKI L., Poznań 1970, s. 21-30.

AMBROISE DE MILAN, *De mysteriis*, [w]: *Wybór pism dogmatycznych*, tłum. GŁADYSZEWSKI L., Poznań 1970, s. 31-93.

AMBROISE DE MILAN, *De sacramentis*. [w]: *Wybór pism dogmatycznych*, tłum. GŁADYSZEWSKI L., Poznań 1970, s. 54-93.

AUGUSTYN, *De catechisandis rudibus*, [w]: *Pisma katechetyczne*, tłum. BUDZIK W., Warszawa 1929, s. 1-60.

AUGUSTYN, *De Symbolo sermo ad catechumenos*, [w]: *Pisma katechetyczne*, tłum. BUDZIK W., Warszawa 1929, s. 60-76.

CYPRIAN., *Listy*, [w]: *Pisma starochrześcijańskich pisarzy*, tłum. SZOŁDRSKI W., Warszawa 1969, s. 88-90.

CYPRIANUS, *Epistulae* 73, [w]: *Corpus scriptorum ecclesisticorum latinorum*, t. III, red. HARTELI G., Vindobonae 1868, s. 749-799.

HERMAS, *Pasterz*, [w]: *Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy XLV*, red. Świderkówna A., Warszawa 1953, s. 143-203.

HIPOLIT, *Tradycja Apostolska*, [w]: MICHALSKI M., *Antologia literatury patrystycznej*, t. I, Warszawa 1975, s. 308-311.

JUSTYN., *I Apologia*, [w]: *Antologia literatury patrystycznej*, t. I, z. I, red. MICHALSKI M., Warszawa 1975, s. 96-97.

Nauka Dwunastu Apostołów Didache, [w]: *Pierwsi świadkowie. Wybór najstarszych pism chrześcijańskich*, red. STAROWIEYSKI M., Kraków 1988, s. 39-52.

TERTULIANUS, *De paenitentia*, [w]: *Corpus christianorum seu nova Patrum collectio*, t. I, red. MELLONI A., ALBERIGO G., Turnhout 1954, s. 330-338.

TERTULIANUS, *De baptismo*, n. 18, [w]: *Corpus scriptorum ecclesisticorum latinorum*, t. XX, red. REIFFERSCHIED A., WISSOW G., Vindobonae 1890, s. 206-218.

3. Dokumenty Soboru Watykańskiego II

Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II, vol. I, pars II, *Typis Polyglottis Vaticanis* 1970, s. 169-361.

Konstytucja o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium, [w]: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. PRZYBYŁ M., Poznań 2002, s. 51-53.

Dekret o misyjnej działalności Kościoła Ad gentes divinitus, [w]: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. PRZYBYŁ M., Poznań 2002, s. 446-447.

Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele Christus Dominus, [w]: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, red. PRZYBYŁ M., Poznań 2002, s. 240-242.

4. Inne dokumenty Kościoła

Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus 25.01.1983, "Acta Apostolicae Sedis" 75 (1983), pars II, s. 33-206.

Directorium Catechisticum Generale, „Acta Apostolicae Sedis” 64 (1972), s. 110-155.

JAN PAWEŁ II, *Adhortacja apostolska o katechizacji w naszych czasach Catechesi tradendae*, „Acta Apostolicae Sedis” 71 (1979), s. 1296-1314.

JAN PAWEŁ II, *Adhortacja apostolska Christifideles laici o zadaniach chrześcijańskich w świecie współczesnym*, „Acta Apostolicae Sedis” 81 (1989), s. 512-514.

JAN PAWEŁ II, *Adhortacja apostolska Familiaris consortio o zadaniach chrześcijańskich w świecie współczesnym*, „Acta Apostolicae Sedis” 74 (1982), s. 159-162.

LITERATURA

BECKMANN J., *L'initiation et la célébration baptismale dans les missions du 16e siècle à nos jours*, „La Maison-Dieu” 58 (1959), s. 53-57.

BENOIT A., *Le baptême chrétien au second siècle*, Paris 1953.

BOGUNIOWSKI J., *Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce*, Kraków 2001.

BOURQUE E., *Études sur les sacramentaires romain*, t. I, Roma 1949.

BRANDOLINI L., *L'OICA adatto alla preparazione dei fidanzati al matrimonio*, „Ephemerides liturgicae” 88 (1971), s. 210-215.

CHARATYŃSKI J., *Adhortacja apostolska Jana Pawła II o katechizacji*, „Ateneum Kapłańskie” 95 (1980), s. 273-275.

CICHY S., *Kryteria dopuszczalności do sakramentów inicjacji*, „Anamnesis” 7 (2001), nr 24, s. 72-73.

CHAVASSE A., *Le sacramentaire Gelasien, Sacramentaire presbytéral en usage dans les rites romains au VII siècle*, Tournai 1958.

CZERWIK S., *Historyczno-liturgiczne podłoże Rytuału „Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich”*, „Anamnesis” 3 (1996) nr 8, s. 25-29.

CZERWIK S., *Święty Ambroży-mistagog starożytnego Kościoła-o misterium i mistologii*, „Anamnesis” 5 (1998/1999) nr 16, s. 25-33.

DRĄCZKOWSKI F., *Patrologia*, Lublin 1998.

- DUJARIER M., *Krótką historia katechumenatu*, Poznań 1990.
- DUJARIER M., *Le catechumenat et la maternite de l'Eglise*, "La Maison-Dieu" 71 (1962), s. 78-93.
- DURAK A., *Możliwość zastosowania „Obrzędów chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych” w przygotowaniu do życia sakramentalnego dzieci i młodzieży*, [w]: *Sakramenty inicjacji w liturgii i praktyce duszpasterskiej*, red. PIERSKAŁA R., SOBECZKO H., Opole 1996, s. 21-27.
- DURAK A., *Obrzędy katechumenatu dorosłych podzielone na stopnie*, [w]: *Chrzest na nowo odczytany*, red. DECYK J. Warszawa 2007, s. 163-167.
- ECKMANN A., *Chrzest w nauczaniu św. Augustyna*, [w]: *Chrzest-nowość życia*, Lublin 1992, s. 49-55.
- FISCHER B., *Labores coetuum a studiis. De initatione christiana adultorum*, "Notitiae" 3 (1967), s. 55-60.
- FISCHER B., *Letimotive für Neuordnung der Eingliederung in die Kirche, Redemptionis mysterium. Studien zur Osterfeier und zu christlichen Initation*, Paderborn 1992.
- GLIŚCIŃSKI J., *Komunikacja międzyosobowa w katechezie na podstawie „De catechisandis rudibus” św. Augustyna*, „Vox Patrum” 10 (1990), t. XVIII, s. 126-127.
- GOGOLEWSKI T., *Nauka o Mistycznym Ciele Chrystusa w świetle nowej Konstytucji dogmatycznej o Kościele*, „Collectanea Theologica” 36 (1966), z. 1, s. 93-100.
- GÓRALSKI W., *Nauczycielskie zadanie Kościoła*, [w]: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, red. HEMPEREK P., t. III, Lublin 1986, s. 28-33.
- HAMMAN A., *Życie codziennie w Afryce Północnej w czasach św. Augustyna*, Warszawa 1989.
- HEMPEREK P., *Uświęcające działanie Kościoła*, [w]: *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. III, red. HEMPEREK P., Lublin 1986, s. 76-367.
- JANICKI J., *Sakramentarz Galezjański. Zarys roli i znaczenia najstarszego Mszału Kościoła*, „Folia Historica Cracoviensia” 98 (1997), s. 139-150.
- KICIŃSKI A., *Dorosły jako podmiot katechezy*, [w]: MISIASZEK K., *Katecheza dorosłych we wspólnocie Kościoła*, Warszawa 2002, s. 141-150.
- KRAKOWIAK C., *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, Lublin 2003.

- KRAKOWIAK C., *Katechumenat-katechumeni-Kościół w nauce Vaticanum II* [w]: CZERWIK S., *Diligis me? Pasce*, Sandomierz 2000, s. 435-438.
- KRAKOWIAK C., *Reforma liturgii chrztu dorosłych z 1962 rok*, [w]: DURAK A., *Liturgia domus carissima*, Warszawa 1998, s. 239-241.
- KRÄMER P., *Kirchenrecht. Wort-Sakrament-Charisma*, Stuttgart 1992.
- KRUKOWSKI J., *Definicja chrześcijan. Komentarz do kan. 204 nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 33 (1986), z. 5, s. 29-40.
- KLEINHEYER B., *Sakramentliche Feiern. Die Feiern der Eingliederung in die Kirche*, Regensburg 1989.
- LAURENTIN A., DUJARIER M., *Catéchuménat. Données de l'histoire et perspectives nouvelles*, Bruges 1969.
- Łukaszyk R., *Problem przynależności do Kościoła Chrystusowego w ujęciu Konstytucji Lumen Gentium Soboru Watykańskiego II*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 14 (1967), z. 2, s. 63-70.
- MACHETA K., *Pneumatologiczny wymiar sakramentologii św. Ambrożego*, „Vox Patrum” 7 (1987), t. XII-XIII, s. 260-285.
- MAERTENS T., *Histoire et pastorale du rituel du catéchuménat et du baptême*, Bruges 1962.
- MIAZEK J., *Rękopiśmienne pontyfikaty przedtrydenckie*, „Warszawskie Studia Teologiczne” XXXI 4 (2018), s. 135-137.
- MICHALSKI M., *Antologia literatury patrystycznej*, t. I, Warszawa 1969.
- MOKRZYCKI B., *Droga chrześcijańskiego wtajemniczenia*, Warszawa 1983.
- MOKRZYCKI B., *Dynamika wczesnochrześcijańskiego katechumenatu*, [w]: *Diligis me? Pasce*, t. I, red. CZERWIK S., Sandomierz 2000, s. 444-447.
- MOKRZYCKI B., *Katechumenat wczesnochrześcijański*, „Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” 3 (1983) nr 1, s. 21.
- MURAWSKI R., *Katecheza chrzcielna w procesie wtajemniczenia chrześcijańskiego czasów apostołskich*, Warszawa 1990.
- MURAWSKI R., *Katechumenat dwudziestego wieku*, „Communio. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” 3 (1983) nr 1, s. 33-41.

- MURAWSKI R., *Wczesnochrześcijańska katecheza. (Od Edyktu mediolańskiego-313)*, Płock 1999.
- NADOLSKI B., *Liturgika. Sakramenty. Sakramentalia. Błogosławieństwa*, t. II, Poznań 1992.
- NEYMEYER U., *Die christlichen Lehrer im zweiten Jahrhundert. Ihre Lehrtätigkeit, ihr Selbstverständnis und ihre Geschichte*, Leiden 1989.
- NOCENT A., *I libri liturgici*, [w]: *Anàmnesis*, t. II, Torino 1978, s. 57-167.
- NOCENT A., *I tre sacramentii dell'iniziazione cristiana*, [w]: *Anàmnesis*, t.III/1, Genova 1989, s. 49-56.
- PASTUSZKO M., *Prawo o sakramentach świętych*, t. I, Warszawa 1983.
- PAWLUK T., *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. II, Olsztyn 1986.
- QUASTEN J., *Patrologia*, t. I, Marietti 1980.
- ROCHETTA C., *Cristiani come catecumeni. Rito dell'iniziazione cristiana degli adulti*, Roma 1984.
- RORDORF W., *Le baptême selon la Didaché*, [w]: *Melanges Liturgique eu R.P. Dom Bernard Botte*, Louvain 1972, s. 503-504.
- SAXER V., *Vie liturgique et quotidienne a Carthage vers le milieu du III siecle. Le temoignage de saint Cyprien et de ses contemporaines d'Afrique*, Vaticano 1969.
- SCHENK W., *Liturgia sakramentów świętych. Initiatio christiana. Chrzest. Bierzowanie. Eucharystia*, Lublin 1962.
- SCHMIDT H., *Introductio in liturgiam Occidentalem*, Freiburg 1960.
- STAROWIEYSKI M., *W kręgu chrześcijańskiego wizjonerstwa*, [w]: *Pierwsi świadkowie. Wybór najstarszych pism chrześcijańskich*, red. STAROWIEYSKI M., Kraków 1988, s. 242-244.
- STENZEL A., *Die Taufe. Eine genetische Erklärung der Taufliturgie*, Innsbruck 1958.
- SZTAFROWSKI E., *Podręcznik prawa kanonicznego*, t. III, Warszawa 1986.
- Świerzawski W., *La profession de foi pendant la celebration baptismale de l'antique liturgie romaine*, "Analecta Cracoviensia. Studia Philosophico-Theologica" 29 (1997), s. 370-377.

TUREK W., *Tertulian. Opracowanie i wybór tekstów*, Kraków 1999.

URRUTIA F.J., *Catechumenatus iuxta Concilium Oecumenicum Vaticanum II*, "Periodica de re morali, canonica, liturgica" 63 (1974), s. 126.

WILSON H. A., *The Gallesian Sacramentary. Liber Sacramentorum Romanae Ecclesiae*, XXX, Oxford 1894, s. 46-90.

VOGEL C., *La signation dans l'Église des premières siècles*, "La Maison-Dieu" 76 (1963), s. 37-51.

ZUBERT B., *Chrzest-podstawą nowej podmiotowości prawnej*, [w]: *Chrzest nowość życia*, red. NOWAK A., Lublin 1992, s. 139-152.

Catechumenatus definiowany jako, przygotowanie do przyjęcia sakramentów inicjacyjnych, znany jest w Kościele od początków chrześcijaństwa. Potrzeby jego utworzenia, należy zaś doszukiwać się w ramach koncepcji społeczno-religijnej starożytnego świata, w którym chrześcijaństwo stanowiło mniejszość. Koegzystencja z wierzeniami pogańskimi wymagała uprzedniej, właściwej, trwałej oraz solidnej formacji duchowej, dzięki której kandydat, przechodząc proces nawrócenia, stawał się odporny na indyferentyzm religijny czy indoktrynację. Powyższe uwarunkowania wpływały na koncepcję tworzenia instytucji katechumenatu, która w ramach wewnętrznej struktury, poddawana była wielokrotnym modyfikacjom, dostosowującym jej założenia i przebieg do aktualnej sytuacji społecznej.

Zasadniczym celem opracowania jest ukazanie instytucji katechumenatu w perspektywie historyczno-prawnej, ze szczególnym uwzględnieniem okresów rozwoju i stagnacji, a także wymogów strukturalnych oraz dyscyplinarnych stawianych kandydatom. (...)

Ze wstępu

ISBN: 978-83-67959-29-2